

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

KOMMUNIKATIV TILSHUNOSLIK VA TIL KOMPETENSIYALARI

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

BOSH ILMIY-METODIK
MARKAZ

2022

TOSHKENT

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТИЛ, ТАРЖИМА ВА КОНСАЛТИНГ МАРКАЗИ**

Филология ва тилларни ўқитиш: (турк тили)

“Мутахассислик фанлари” модули:

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари

ТОШКЕНТ – 2022

МУНДАРИЖА

I. ЎҚУВ ДАСТУР	3
II. ИШЧИ ДАСТУР	22
III. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.	34
IV. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	40
V. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	54
VI. ГЛОССАРИЙ.....	56
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	80

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

Рўйхатга олинди
№ _____
2020 йил

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирининг
2020 йил “__” _____ даги
____ - сонли буйруғи билан
тасдиқланган.**

Филология ва тилларни ўқитиш: (Турк тили)

йўналиши бўйича олий таълим муассасалари педагог кадрларини
кайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсининг ўқув дастури

Тошкент – 2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТИЛ, ТАРЖИМА ВА КОНСАЛТИНГ МАРКАЗИ

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури Олий, ўрта махсус ва профессионал таълим йўналишлари бўйича ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини

Мувофиқлаштирувчи кенгашининг

2020 йил _____ даги _____ - сонли баённомаси билан маъқулланган

Тузувчилар: “Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш” модули: ю.ф.н., проф. В.Топилдиев, т.ф.н., доц. Б.Ш.Усмонов, т.ф.н., доц. Р.А.Хабибуллаев
“Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш” модули: и.ф.д., проф. Р.Нурибетов, и.ф.д., проф. Ф.Назарова, п.ф.н., доц. М.Дехканова
“Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш” модули: п.ф.д., проф. Н.Муслимов, катта ўқитувчи Р.Ишмухамедов “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш” модули: п.ф.д., проф. Ф.Закирова, ф.-м.ф.н., доц. В.Каримова.
“Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили” модули: катта ўқитувчилар Ф.Бойсариева, Н.Джабборова, С.Таджибаева, У.Гиясова, Ш.Файзуллаева
“Мутахассислик фанлари” модули: ф.ф.д., проф. Қ.Омонов, ф.ф.д., доц. П.Кенжаева, ф.ф.н., доц. Ж.Шабанов, PhD., доц. Х.Имомова.

Такризчилар: ф.ф.д., проф. Д.Қулмаматов - ЎзЖТУ, ф.ф.д. Б.Абдушукуров – ТДЎТАУ.

Хорижий эксперт: ф.ф.д., проф. Х.Бойдемир - Эрзрум Отатурк университети (Туркия)

Ўқув дастури Тошкент давлат шарқшунослик университетининг Илмий Кенгашининг қарори билан тасдиққа тавсия қилинган (2020 йил _____ даги - сонли баённома).

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сон, 2020 йил 16 апрелдаги “Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4680-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797 сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма,

малака хамда компетенцияларига кўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури қуйидаги модуллар мазмунини ўз ичига қамраб олади:

I. Педагогнинг профессионал фаолиятидаги инновациялар

Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш.

Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш.

Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш.

II. Педагогнинг ахборот ва коммуникатив компетентлигини ривожлантириш

Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш.

Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили.

III. Мутахассислик фанлари

Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати.

Технологияга асосланган тил ўқитиш.

Тадқиқотлар олиб боришда лингвистик метод ва ёндашувлар.

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари.

Ўрганилаётган мамлакатлар тилиларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот.

IV. Малакавий аттестация

Курснинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсининг мақсади педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек, уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

Курснинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- “Филология ва тилларни ўқитиш: (Турк тили)” йўналиши бўйича педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;

- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

-мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

- мутахассислик фанлари соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

“Филология ва тилларни ўқитиш: (Турк тили)” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Курс якунида тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар:

“Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш”, “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш”, “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш”, “Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили” модуллари бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар тегишли таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлиги ҳамда компетентлигига қўйиладиган умумий малака талаблари билан белгиланади.

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- тилнинг алоқа хусусиятларини;
- тилларнинг пайдо бўлишини;
- ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсирини;
- тил вазияти ва уларнинг турларини;
- замонавий ўрганилаётган тилнинг ёзув мезонлари ва қоидаларининг ўзгаришини;
- ўрганилаётган мамлакатда тил сиёсатининг вазифалари ва тил ислохотларини;
- тил сиёсатининг концепцияси, таълим тизимининг ривожланиши, давлат тилига муносабати, уларни амалда ишлатиш даражасини;
- матбуот саҳифаларида чоп этилган ижтимоий-сиёсий матнлар лексикаси ва уларни тўғри таржима ва таҳлил қилиш хусусиятларини;
- мамлакат матбуоти тарихи ва тараққиёт босқичларини;
- матбуот тилининг ўзига хослиги ва услубини;
- тил ўқитувчилари учун матн ва такдимот дастурларини;
- рақамли технологияларнинг имкониятлари ва муаммоларини;

- “blended” (аралаш) таълимнинг принциплари ва амалиётини;
- тадқиқот ва тадқиқотчини ташкил этиш учун маълумот йиғиш методологиясини;
- объект ва улардан турли хил тадқиқот усулларида фойдаланишни;
- Scopus va Science Direct халқаро илмий-техник маълумотлар базасидан фойдаланиш ва илмий мақолаларни юқори импакт-факторга эга журналларда чоп этишни;
- тил ўқитишнинг умумевропа стандартлари талабларини;
- CEFR (тил билиш даражасини аниқлаш миллий имтиҳон тизимлари) даражалари учун тил ўқитиш тамойилларини;
- чет тилини ўқитишнинг назарий ва коммуникатив ёндашув асосларини;
- CEFR ва унинг доирасида 4 компетенция: лингвистик, социолингвистик, дискурсив ва стратегик компетенцияларни;
- ўқув материалларнинг қийинчилик даражасини аниқлаш ва таҳлил қилишни;
- ўқув материалларини эҳтиёжга мослаш, ўзгартириш, аутентик материалларни қўллашни;
- маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши, унинг мақсади ва вазифаларини;
- шахс, миллий ва ҳудудий характер, стереотиплар, гендер, ёш ва дискурс хусусиятларини;
- масофавий ва ананавий дарсларни интеграция қилиш ва подкастлар, викилар ва блоглар каби веб-технологияларда ўқиш ва ёзиш тажрибасини **билиши** керак.

Тингловчи:

- тил ўқитишга оид илғор тажрибалардан фойдаланиш;
- ахборот технологияларининг замонавий воситаларидан фойдаланиб илмий-тадқиқотларни ўтказиш;
- тил ўрганиш ва ўқитишда Web 2.0 воситаларидан самарали фойдаланиш;
- анъанавий баҳолаш ва CEFRга асосланган тил компетенцияларини баҳолаш тизими ўртасидаги фарқларни аниқлай олиш;
- ўз устида ишлаб, фаннинг янги тадқиқотларини ўқитиш тизимини қўллаш;
- тил ўқитувчилари малакасини оширишда аралаш таълим, замонавий қараш ва ёндашувлардан фойдаланиш;
- педагогик жараёнда мулоқот услубларини тўғри қўллаш олиш **қўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- тил ва нутқ материалларини танлаш тамойиллари, аутентик манбалар билан ишлаш;
- тил ўқитиш методикаси бўйича ўрганган маълумотларни амалда қўллай олиш;
- тингловчиларнинг билиш қобилиятларини баҳолай олиш;
- ўқув жараёнини режалаштириш, баҳолаш, фидбек механизмларини амалга ошириш;
- тингловчиларнинг ўз-ўзини баҳолашга қаратилган портфолиосини ишлаб чиқиш *малакаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим ва тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқариш;
- филология ва тилларни ўқитиш: ўрганилаётган мамлакат тили соҳасида касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатларга эга бўлиш;
- интерактив мултимедиа воситаларидан фойдаланиш;
- ўзаро дарсларни кузатиш ва фидбек бериш;
- чет тили таълимида таълим технологияларни қўллаш;
- илғор ахборот-технологияларида ишлаш;
- видеодарсларни тайёрлаш;
- эгалланган тажрибани танқидий кўриб чиқиш қобилияти, зарур бўлганда ўз касбий фаолиятининг тури ва характерини ўзгартира олиш;
- тил ўрганиш ва ўқитишда масофавий таълим ва платформаларда тингловчиларни баҳолаш;
- чет тили таълимида баҳолашга оид қарорлар қабул қилиш *компетенцияларига* эга бўлиши зарур.

Курс ҳажми

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси 288 соатни ташкил этади. Бунда ўқув дастурининг 144 соат ҳажми ишдан ажралмаган ҳолда мустақил малака ошириш усуллари асосида, 144 соати тўғридан-тўғри (бевосита) малака ошириш шаклида ишдан ажраган ҳолда амалга оширилади. Малака оширишнинг бевосита шаклида бир ҳафтадаги ўқув юкламасининг энг юқори ҳажми 36 соатни ташкил этади. Аттестациядан муваффақиятли ўтган курс тингловчиларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги ПФ-4732-сон Фармони 3-илоvasи билан тасдиқланган давлат намунасидаги малака аттестати берилади.

“ФИЛОЛОГИЯ ВА ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШ: (ТУРК ТИЛИ)” ЙЎНАЛИШИ БЎЙИЧА ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКА ОШИРИШ КУРСИНИНГ ЎҚУВ МОДУЛЛАРИНИНГ МАЗМУНИ

I. ПЕДАГОГНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ФАОЛИЯТИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР

Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш.

Хорижий давлатлардаги кредит таълим тизимлари: Америка Қўшма Штатлари кредит тизими (USCS), Кредитларнинг тўплаш ва ўтказишнинг Британия тизим (CATS), Европа кредит тизими (ECTS), Университет кредитларини ўтказишнинг Осиё - тинч океани тизими (UCTS). Кредит тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари. Кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил ишини режалаштириш ва ташкил қилиш. Кредит- модуль тизимида педагоглар фаолияти. Кредит-модуль тизимида ўқув жараёнининг услубий таъминоти. Силлабус. Таълим натижалари (Блум таксономияси асосида). Билим даражалари. Таълим натижаларини баҳолаш усуллари.

Таълим соҳасини бошқаришнинг ҳуқуқий асослари. Таълим соҳасига оид қонун ҳужжатлари ва уларнинг мазмуни. Педагог ходимларнинг меҳнат муносабатларини тартибга солиш. Таълим муассасаларида коррупцияни олдини олиш ва унга қарши курашишнинг ҳуқуқий ва маънавий-маърифий асослари.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий таълим тизимида оид қабул қилган фармонлари, қарорлари ва фармойишлари. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Олий таълим тизимида тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари. Давлат таълим стандартлари, тегишли таълим (мутахассислик) йўналишлари бўйича давлат таълим стандарти, ўқув режалар ва фан дастурлари ва уларга қўйиладиган талаблар. Ўқув режалари ва ўқув фанлари дастурларини такомиллаштириш тамойиллари. Ўқув юктамаларини режалаштириш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш методлари.

Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ҳамда “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда

Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг мазмуни ва моҳияти.

Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади, вазифаси ва унинг методологик асослари. Илмий-тадқиқот натижаларини тижоратлаштириш ва инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий асослари. Илмий ишланмалар ва тижоратлаштириш объектлари. Инновацион ишланмалар, давлат илмий-техник дастурлари, лойиҳалари, стартап-лойиҳаларни расмийлаштириш. Олий таълим муассасаларида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришнинг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи

«Университет 3.0» концепциясини босқичма-босқич жорий этиш.

Замонавий университетларда технологиялар ва лойиҳа бошқаруви. Фан, ихтирочилик ва технологиялар трансферини ривожлантириш ва инновацион фаолиятни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш.

Инфратузилма ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш. Таълим тизимини такомиллаштириш ва инсон капиталини ривожлантириш. Педагогнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш. Профессор-ўқитувчиларнинг тадқиқотчи сифатида нашр фаоллигини ривожлантириш. Халқаро илмий-техник маълумотлар базалари ва уларнинг тавсифлари. Илмий мақолаларга қўйилган талаблар, мақолани тайёрлаш, чоп этириш тартиблари. Педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини Scopus, ScienceDirect, Web of Science тизимлари асосида такомиллаштириш.

Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш.

Профессионал ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), маҳсус (hard skills) компетенциялар мазмуни. Модулли- компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувлар. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

Ўқув машғулотларининг замонавий турларини (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш ва ўтказиш методикаси. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий- фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари.

Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics –

математика) ва STREM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари.

II. ПЕДАГОГНИНГ АХБОРОТ ВА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш.

Рақамли технологиялар ва уларнинг дидактик имкониятлари. Таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида такомиллаштириш. «Электрон университет» ва унинг хусусиятлари.

Вебинар, онлайн маъруза, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга жорий этиш. Масофавий таълим платформалари ва улардан фойдаланиб, таълим жараёнларини ташкил этиш.

Таълим жараёнларида «булутли технологиялар»дан фойдаланиш. Булутли технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнини ва ахборот таълим майдонини такомиллаштириш.

Мультимедиали интерактив ўқув-услугий қўлланмаларни ва электрон таълим ресурсларини яратиш, улардан таълим тизимида фойдаланиш. QR- код ва ундан фойдаланиш.

Педагогик фаолиятда интерактив инфографика воситаларидан фойдаланиш.

Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили.

Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили (English for Specific Purposes) – касб соҳасидан келиб чиқиб инглиз тилини ўргатиш. Касб соҳа вакиллари томонидан минимал грамматика (Present Indefinite Tense, Present Continuous Tense, Past Indefinite Tense, Future Indefinite Tense) ҳамда соҳага оид фаол сўзларни (минимал 400) ёддан билиши. Грамматика ва лексикани коммуникатив мақсадларда ўргатишга замонавий ёндашув. Инглиз тилида аутентик вазиятларни таҳлил қилиш. Тингловчиларда аутентик вазиятларга оид: e-mail ёзиш, сўзлашиш (илмий йўналиши ҳақида), тушуниш (жараённи тинглаб тушуниш) ва ўқиб тушуниш (газета ва журналлардаги касб соҳасига оид мақолани ўқиш) кўникмаларини ривожлантириш.

Соҳага йўналтирилган мавзуларда тил кўникмаларини ривожлантириш, мутахассислик фанларини хорижий тилда ўқитишни лойиҳалаштириш. Илмий тадқиқотларга йўналтирилган тил кўникмаларини ўзлаштириш, илмий матнларнинг резюмесини тайёрлаш, хорижий адабиётлар билан ишлаш. Хорижий мутахассислар билан мулоқот стереотиплари. Электрон хатлар ёзиш, хорижий тилда тақдимотлар тайёрлаш.

Кундалик ва ижтимоий ҳаётга оид мавзулар: Шахс ва шахсият. Озиқ- овқат. Сихат-саломатлик. Оилавий қадриятлар. Шаҳар ва қишлоқ ҳаёти. Дам олиш ва спорт билан шуғулланиш. Касб-ҳунар ва ишбилармонлик. Оммавий ахборот. Муносабатлар. Тиббиёт, илм-фан, замонавий технологиялар соҳасидаги этика масалалари.

Резюме тўлдириш, маданий ҳордиқ, телефонда суҳбат. Саёҳат ва туризм, транспорт соҳаси, бизнес фаолият, кашфиётлар, санъат, фан, таълим ва технология соҳаси, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш. Соҳага оид даврнинг энг долзарб муаммоларини ўрганиш, муҳокама ва таҳлил қилиш.

III. МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРИ

Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати.

Тилнинг алоқа хусусиятлари. Тилларнинг пайдо бўлиши. Замонавий дунёда ўрганилаётган тил. Ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсири, ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг чегараланган лексикага таъсири. Тил вазияти, уларнинг турлари. Тил вазиятининг ўзгаришига таъсир етувчи омиллари. Тилнинг замонавийлаштириш шарт-шароитлари. Лексик фондни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

Замонавий ўрганилаётган тилнинг ёзув мезонлари ва қоидаларининг ўзгариши. Ўрганилаётган мамлакатда тил сиёсатининг вазифалари ва тил ислоҳатлари, тил сиёсатининг концепсияси, таълим тизимининг ривожланиши, давлат тилига муносабати, уларни амалда ишлатиш даражаси ҳақидаги маълумотлар.

Ўрганилаётган мамлакат тили (тиллари) бўйича мамлакат ижтимоий- сиёсий ҳаётига оид матнлар. Матбуот тили хусусиятлари. Жамият ҳаётида тилнинг ўрни ва аҳмияти. Матбуот саҳифаларида чоп этилган ижтимоий- сиёсий матнлар лексикаси ва уларни тўғри таржима ва таҳлил қилиш хусусиятлари.

Мамлакат матбуоти тарихи ва тараққиёт босқичлари. Янги давр матбуоти.

Мамлакатдаги матбуот агентлиги, наشريёт ва унинг турлари. Матбуот тилининг ўзига хослиги ва услуби. Тил қўлланишининг бошқа жабҳаларидан фарқланиши. Матбуот матнига оид лексик қатлам ва иборалар. Мамлакат матбуотининг асосчилари. Мамлакатдаги марказий газеталар ва журналлар тарихи.

Технологияга асосланган тил ўқитиш.

Тил ўқитувчилари учун матн ва тақдимот дастурлари. Мавжуд тижорат ва бепул дастурлар асосида мультимедиа материалларини яратиш ва улардан фойдаланиш хусусиятлари. Тил корпорасига кириш, мосликни ишлатиш ва

матнни таҳлил қилиш дастурларидан аудиторияда қўллаш учун тил материалларини яратиш.

Интернетни қўллашда асосий кўникмалар: форумлар, конференция ва ҳоказолар орқали боғланадиган веб-саҳифаларни қидириш, яратиш ва баҳолаш. Подкастлар билан ишлаш, Викилар ва блоглар каби веб-технологияларда ўқиш ва ёзиш тажрибаси. Дарс режалари, электрон ўқув материаллари, веб-сайт дизайни каби кичик масштабдаги лойиҳаларни яратиш ва бажариш воситалари. Рақамли технологияларнинг имкониятлари ва муаммолари. Веб-саҳифалар ва веб-платформаларни яратиш ва улардан самарали фойдаланиш. Тилларни ўқитишда “blended” (аралаш) таълим. “Blended” (аралаш) таълимда аудитория ва ундан ташқарида технологиянинг ўрни. Тил ўрганиш ва ўқитишда мултимедиадан самарали фойдаланиш. Аралаш таълимда машқ, вазифа ва лойиҳалар. Тил ўрганиш ва ўқитишда Веб 2.0 воситаларидан самарали фойдаланиш.

Тадқиқотлар олиб боришда лингвистик метод ва ёндашувлар.

Тадқиқот ва тадқиқотнинг ташкил этиш учун маълумот йиғиш методологияси: бирламчи ва иккиламчи маълумотлар йиғиш ва таҳлил қилиш. Адабиётлар шарҳининг мақсади. Тадқиқотнинг услубий таъминоти. Намуна ва унинг турлари. Маълумот тўплаш тартиби. Сифатли усул. Микдорий усул. Аралаш усул. Объект ва улардан турли хил тадқиқот усулларида фойдаланиш.

Амалий ишнинг жараёнлари. Маълумотларнинг таҳлили. Маълумотни таҳлил қилиш учун метод ва ёндашувлар. Режалаштириш, маълумотлар, восита, таҳлил ўртасидаги боқлиқлик. Тадқиқотнинг ишончилиги ва асослилиги. Таҳлил этиш натижасида маълумот тайёрлаш: мақола, китоб ва диссертация шаклдаги таҳлилий материаллар ёзиш. Scopus va Science Direct халқаро илмий-техник маълумотлар базасидан фойдаланиш ва илмий мақолаларни юқори импакт-факторга эга журналларда чоп этиш.

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари.

CEFR даражалари учун тил ўқитиш тамойиллари. Коммуникатив ёндашувда тил ўқитиш. Коммуникатив тилшунослик тушунчаси. Коммуникатив компетенция тамойиллари. CEFR ва унинг доирасида 4 компетенция: лингвистик, социолингвистик, дискурсив ва стратегик компетенциялар. Сўзлашув орқали коммуникатив компетенцияни ўргатиш. Тинглаш орқали коммуникатив компетенцияни ўргатиш. Ёзиш орқали

коммуникатив компетенция ўргатиш. Ўқиш орқали коммуникатив компетенцияни ўргатиш.

Коммуникатив грамматика ва коммуникатив лексика. Тилни дискурсив ёндашувда ўқитиш. Ўқитишда конструктивистик ёндашув. Сўз ва концепт. Концептларини интерпретация қилиш ва ўқитиш.

Замонавий методларни ўрганиб чиқиш. Ўқув материалларнинг қийинчилик даражасини аниқлаш ва таҳлил қилиш. Ўқув материалларни танлашдаги стратегиялар. Ўқув материаллар яратишда асосий тамойиллар. Ўқув материалларини эҳтиёжга мослаш, ўзгартириш, аутентик материалларни қўллаш. Талаба билимини назорат қилиш ва баҳолаш. Маслаҳат модели. Расмий ёзишмалар (корреспонденция) модели. Бошқарилувчи мустақил ўқитиш моделини қўллаш.

Ўрганилаётган мамлакатлар тилларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот.

Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши, унинг мақсади ва вазифалари. Тил, маданият, маданиятлар типологияси ва коммуникация. Коммуникатив фаолият. Коммуникатив фаолият даражалари ва коммуникация турлари. Вербал ва новербал коммуникация воситаларининг талқини.

Маданиятлараро мулоқот жараёнларининг тадқиқи. Шахс, миллий ва ҳудудий характер, стереотиплар, гендер, ёш ва дискурс хусусиятлари. Кодлар аралашуви ҳамда интерференция масалалари. Ўрганилаётган тилни ўқитишда турли маданият вакиллари мулоқотидаги қийинчиликлар.

Маданиятлараро мулоқотда муҳим аҳамият касб этган маданиятга мослашиш. Маданиятлараро тўсиқлар ва тўқнашувлар, маданий ва лисоний шок ҳодисалар.

IV. Малакавий аттестация.

Тингловчиларнинг малакавий аттестацияси касбий, ўқув-методик ва илмий-методик фаолияти натижалари (электрон портфолиода қайд этилган кўрсаткичлари), курсни тамомлагандан кейинги онлайн тест синовлари ҳамда Аттестация комиссиясида битирув ишини ҳимоя қилиш асосида ўтказилади.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларда тингловчилар ўқув модуллари доирасидаги ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, технологик жараёнлар билан боғлиқ вазиятли масалалар асосида амалий ишларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий адабиётлардан, электрон ресурслардан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Мустақил малака оширишни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Мустақил малака ошириш қуйидаги шаклларни ўз ичига олади: очик ўқув машғулотлари ва маҳорат дарсларини ташкил этиш; иқтидорли ва истеъдодли талабалар билан ишлаш; илмий конференцияларда маъруза билан қатнашиш; илмий журналларда мақолалар чоп этиш; кўргазма ва танловларда иштирок этиш; илмий лойиҳаларда иштирок этиш; халқаро (импакт-факторли) нашрларда мақолалар эълон қилиш; ихтиро (патент), рационализаторлик таклифлари, инновацион ишланмаларга муаллифлик қилиш; монография, муаллифлик ижодий ишлар каталогини тайёрлаш ва нашрдан чиқариш; ўқув адабиётлари (дарслик, ўқув қўлланма, методик қўлланма)ни тайёрлаш ва нашрдан чиқариш; фалсафа доктори (PhD) даражасини олиш учун ҳимоя қилинган диссертацияга илмий раҳбарлик қилиш.

Педагог кадрларнинг мустақил малака ошириш натижалари электрон портфолио тизимида ўз аксини топади.

Мустақил малака ошириш даврида педагоглар асосий иш жойи бўйича педагогик амалиётдан ўтадилар. Педагогик амалиёт даврида педагог асосий иш жойи бўйича кафедранинг етакчи профессор-ўқитувчиларини 2 та дарсини кузатадилар ва таҳлил қиладилар ҳамда кафедра аъзолари иштирокида талабалар гуруҳи учун 1 та очик дарс ўтказилади. Очик дарс таҳлили ҳамда педагог томонидан кузатилган дарслар хулосалари кафедранинг йиғилишида муҳокама этилади ва тегишли кафедранинг баённомаси билан расмийлаштирилади.

Шунингдек, мустақил малака ошириш жараёнида тингловчи қўйидаги билим ва кўникмаларини ривожлантириши лозим:

- таълим, фан ва ишлаб чиқаришни интеграциялашни ташкил этиш, кадрлар буюртмачилари ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ўқув режалари ва фанлар дастурларини шакллантириш;
- ўқув машғулотларининг ҳар хил турлари (маърузалар, амалий машғулотлар, лаборатория машғулотлари, курс ишлари лойиҳалари, малака бўйича амалий машғулотлар)ни ташкиллаштириш;
- талабалар ўртасида миллий мустақиллик ғоялари асосида маънавий-ахлоқий ва тарбиявий ишларни олиб бориш, таълим жараёни қатнашчилари билан ўзаро муносабатларда этика нормалари ва нутқ маданияти,

талабаларнинг билим ва кўникмаларини назорат қилишни ташкил этиш ва илмий-методик таъминлаш, иқтидорли талабаларни қидириб топиш, танлаш ва улар билан ишлаш методларини билиш ва амалда қўллаш;

– олий таълимда менежмент ва маркетинг асосларини билиш ва амалий фаолиятга татбиқ этиш.

– мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш.

Дастурнинг ахборот-методик таъминоти

Модулларни ўқитиш жараёнида ишлаб чиқилган ўқув-методик материаллар, тегишли соҳа бўйича илмий журналлар, Интернет ресурслари, мультимедиа маҳсулотлари ва бошқа электрон ва қоғоз вариантдаги манбалардан фойдаланилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли қарори.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий

таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги “Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4680-сонли қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

20. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

21. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

22. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

23. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

24. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

25. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

26. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

27. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

28. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
29. Shabanov J. Chet tilini o‘qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar. Т., 2010.
30. Xudoyberganova Z. Mutaxassislikning nazariy masalalari. O‘quv qo‘llanma. Т., 2013.
31. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
32. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, В2, Macmillan. 2013. 175.
33. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
34. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
35. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
36. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183
37. David L.Chiesa (Ed), U.Azizov, S.Xan, K.Nazamutdinova, K.Tangirova. Re-conceptualizing Language Teaching: An-In-service Teacher Education course in Uzbekistan. Baktria Press 2019. ISBN 978-9943-5809-9-2. 205.
38. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019.
39. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. Ankara: 2011.
40. Kamile İmer. Dil ve Toplum. Ankara: 2012.
41. Rierre Acherd. Dilsel Toplumbilim.Сep Universitesi. İstanbul: 2014.
42. Yeni HİTİT 3. Yabancılar için Türkçe. Yüksek. B2-C1. Ankara: 2011.

IV. Интернет сайтлар

43. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
44. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
45. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази
46. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet
47. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
48. www.britishcouncil.org – Британия кенгаши веб сайти
49. www.bonjourdefrance.com – Тил ўрганиш веб сайти
50. www.edu365.cat – Тил ўрганиш веб сайти
51. <http://www.duplaisiralire.com/> – тил ўрганиш веб сайти
52. <http://www.polarfle.com> – тил ўрганиш веб сайти
53. tsuos.uz – Тошкент давлат шарқшунослик университети веб сайти

“ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН”:

Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш
Бош илмий-методик маркази
Директор _____ Т.Т.Шоймардонов
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

“КЕЛИШИЛГАН”:

Кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш ҳамда мувофиқлаштириш бошқармаси
Бошқарма бошлиғи _____ Ф.Т.Эсанбобоев
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

Тошкент давлат шарқшунослик университети
Ректор _____ Г.Ш.Рихсиева

“ _____ ” _____ 2020 й.

Тошкент давлат шарқшунослик университети
Тил, таржима ва консалтинг маркази
Директор _____ У.С.Норалиев

“ _____ ” _____ 2020 й.

М.Ў.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТАТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТИЛ, ТАРЖИМА ВА КОНСАЛТИНГ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Марказ директори

_____ **У.С.Норалиев**

“ _____ ” _____ **2020 йил**

Филология ва тилларни ўқитиш (турк тили)

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари

МОДУЛИНИНГ

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Малака ошириш курси йўналиши: Филология ва тилларни ўқитиш (турк тили)

Тингловчилар контингенти: Олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари

Тошкент-2020

Модулнинг ишчи дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2020 йил _____даги _____-сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

**Тузувчилар: PhD., доц. Холида Имомова
 ўқитувчи Меҳринисо Каюмова**

Тақризчилар: ф.ф.д., доц. П.У.Кенжаева, ф.ф.н., доц. Ж.Шабанов

**Ишчи ўқув дастур ТДШУ Илмий Кенгашининг 2020 йил _____даги _____
- сонли қарори билан тасдиққа тавсия қилинган.**

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонларихамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

“Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари” модули ўқитилиши жараёнида эгалланадиган билим, малака ва кўникмалар ихтисослик фанлар блокига кирадиган фанлар билан интеграллашуви натижасида тингловчиларнинг чет тили коммуникатив компетенцияларини (лингвистик, ижтимоий-лингвистик, дискурсив, стратегик, ижтимоий-маданий) ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади, чунки филологнинг касбий компетенцияси назарий фанлар ва асосий чет тили фани ўқитиш мажмуида шаклланади.

Ушбу дастур мазкур курснинг коммуникатив тилшунослик, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, коммуникатив тилшунослик лингвокультурология, назарий грамматика, назарий фонетика каби тилшуносликнинг фундаментал йўналишларини ҳисобга олган ҳолда тузилган. Ушбу замонавий йўналишлари нуқтаи назаридан, матн –

кўп поғонали, мураккаб характерга эга тил бирлиги, мулоқотнинг асосий бирлиги ва ижтимоий таъсир этиш асбоби сифатида талқин этилади. Матн лингвистикасида тил ва маданият муносабатлари муҳим аҳамият касб этса, назарий грамматика эса тилнинг тузилиши ва универсалияларини когнитив, прагматик жиҳатдан талқин қилади. Бунда ижтимоий-маданий омил ва миллий дунё тасвири алоҳида ўрин эгаллайди, чунки маданий контекстни назарда тутмаган ҳолда матн моҳиятини мукамал тушуниб бўлмайди, баъзи ҳолларда эса бунинг иложи ҳам бўлмайди.

Ушбу мажмуа янги педагогик технологиялар ва тилшуносликнинг замонавий йўналишлари асосида тубдан янгиланишни илгари суради ҳамдатингловчиларнинг таълим бериш сифатини кўтариш мақсадида дастурда турли эффектив ва замонавий педагогик технологиялар ишлатилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад—тингловчиларда коммуникатив тилшунослик ва тил компетенцияларимодулининг методологик тамойиллари, асосий тушунча ва тамойиллари бўйича мутахассислик профилига мос билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва такомиллаштириш, ҳамда тингловчиларда матн билан ишлаш малакаларини шакллантириш ва матнни таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришдир.

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари модулининг **асосий вазифалари** қуйидагилар:

- коммуникатив тилшунослик тушунчаси бўйича таянч назарий ва амалий билимларни шакллантириш;
- коммуникатив компетенция тамойилларини билиш;
- коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари бўйича тингловчиларнинг кўникмаларини янада такомиллаштириш;
- CEFR ва унинг доирасида 4 компетенция: лингвистик, социолингвистик, дискурсив ва стратегик компетенциялар;
- хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспектаримодули бўйича фойдаланиладиган анъанавий ва замонавий таҳлил методларисосида лисоний ва маданий тузилмаларнинг ўзаро муносабатини

аниқлаш ва таҳлил ўтказиш кўникмаларини шакллантириш;

- хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспекти бўйича турли билимлар тузилмалари ва ахборотнинг акс этирилиши йўлларини ўрганишга қаратилган когнитив методларни амалда қўллаш олишни ўргатиш;
- хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспекти таркибида ётган концептуал аҳамиятга эга ахборотни, муаллиф интенцияларини (мақсад) тадқиқот асосида очиқ бериш.

Хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида фонетик ва грамматик ҳодисалар, лингвистик атамалар, коммуникатив интенция (мақсад), коммуникация билан боғлиқ шарт-шароитлар, прагматик эффект ва коммуникация эффективлиги, прагматик, мақсадлар каби тушунчаларни ўрганиш.

Хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспекти модулининг мазмунини ташкил этувчи фонетик, грамматик белгилар, сўз ва унинг семантикаси, тузилиши, маъно ўзгаришларига когнитив ёндашув, лисоний ва концептуал дунёқараш, фрейм, концепт, билимлар тузилмаси, когнитив модель, концептуаллаштириш ва категориялаштириш каби тушунчаларни ёритишни назарда тулади.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенциясига қўйиладиган талаблар

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари модули бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- коммуникатив тилшунослик тушунчасини;
- коммуникатив компетенция тамойилларини;
- CEFR ва унинг доирасида 4 компетенция: лингвистик, социолингвистик, дискурсив ва стратегик компетенцияларни;
- сўзлашув орқали коммуникатив компетенцияни ўргатишни;

- тинглаш орқали коммуникатив компетенцияни ўргатишни;
- ёзиш орқали коммуникатив компетенцияни ўргатишни;
- ўқиш орқали коммуникатив компетенцияни ўргатишни;
- коммуникатив грамматика ва коммуникатив лексикани;
- концептларини интерпретация қилиш ва ўқитишни;
- хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспектларининг маданий концептлар, лингвокультура, маънонинг маданият билан боғлиқ бўлаги, маданий муҳим ахборот, лингвокультурологик майдон (поле), лингвокультурологик ҳолат, миллий дунё тасвири ҳақидаги **билимларга**эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- коммуникатив тилшунослик ва тил компетенцияларимодулининг асосий йўналишлари ва категорияларини англаш;
- коммуникатив тилшунослик модулининг методологик принциплари тамойиллари ва ёндашувларини фарқлаш;
- коммуникатив тилшунослик ва тил компетенцияларимодулининг терминологик аппарати, қонуниятлари ва асосий тушунчаларини амалий жиҳатдан қўллаш;
- сўз ва унинг семантикаси, тузилиши, матн категориялари, фонетик ва фонологик назариялар: информативлик, модаллик категориялари, матн яхлитлиги ва тугалланганлиги категориялари, матнда ўрин-пайт категорияларини ўзаро фарқлаш;
- коммуникатив тилшунослик ва тил компетенцияларимодули бўйича назарий мавзуларни ва эгалланган ахборотни амалиётда қўллаш **малакаларини эгаллаши** зарур;

Тингловчи:

- мавзуларни таҳлил методларини (лингвистик шарҳлаш, суперлинеар таҳлил методи, семантик, стилистик, концептуал таҳлил, сўз ва матн таҳлилининг статистик, инференция методи, матн таҳлилининг статистик методлари) билиш ва уларни ўқув жараёнида қўллаш;

- модул бўйича эгалланган билим, кўникма ва малакаларни баҳолаш, хулосалар бериш, умумлаштириш ҳамда тадқиқотлар олиб бориш;
- модул бўйича орттирилган малакаларни ўз илмий тадқиқот амалиётида қўллаш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Коммуникатив тилшунослик ва тил компетенциялари модули Чет тил ўқитишдаги замонавий методлар, тил компетенцияларини баҳолаш механизмлари, тилшуносликда тадқиқотлар олиб боришнинг тизимли каби тилшуносликнинг йўналишлари билан ўзаро боғлиқ.

Мазкур модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланилади.

Хусусан, интерфаол методларнинг қуйидаги турларидан кенг фойдаланилади:

- гуруҳли музокаралар ;
- жамоа лойиҳалари;
- жуфтликлар бўлиб топшириқларни бажариш;
- яқка ҳолда маълум мавзу бўйича презентациялар қилиш ;
- давра суҳбатлари ўтказиш ;
- инсерт техникаси ;
- пинборд техникаси ;
- кейс- стади ;
- ақлий ҳужум методи.

Шунингдек, фанни ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан ҳам кенг фойдаланилади, жумладан:

- мультимедиа ёрдамида машғулотлар ташкил этиш,
- Power Point дастури ёрдамида презентациялар ташкил қилиш, компьютерда тестлар ўтказиш.

•Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар Хорижий тилларни умумевропа стандартлари талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспекти ўқув

модуляратишни ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

№	Модул мавзулари	Аудитория ўқув юкласи	
		Ж а м	жумладан

			Назарий	Амали й машғу
1.	Коммуникатив компетенция тушунчаси	4	2	2
2.	Коммуникатив компетенция тамойиллари	4	2	2
3.	Лингвистик компетенция	2	2	
4.	Прагматик компетенция	2		2
5.	Социолингвистик компетенция	4		4
6	Стратегик компетенция	2		2
	Жами:	18	6	12

1-3 мавзу. Коммуникатив компетенция тамойиллари

Мулоқот маҳорати тамойиллари. Таянч тушунчалар: CEFR, коммуникатив компетенция, лингвистик / грамматик компетенция, социолингвистик компетенция, прагматик компетенция / дискурсив компетенция, ва стратегик компетенция. Мулоқот маҳорати, тил/грамматика аспектлари, социолингвистик маҳорат, прагматик маҳорат, стратегик маҳорат.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *кластер, диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

4-мавзу. Лингвистик компетенция

Тил маҳорати (компетенцияси). Таянч тушунчалар: Структурал лингвистика, овозли тасвир, ақлий тасвир, лингвистик компетенция, шакл, мазмун.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *муаммоли таълим, кластер, диаграмма, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

5-мавзу. Прагматик компетенция

Прагматик компетенция. Таянч тушунчалар: Прагматик компетенция, кооператив тамойил, сифат тамойили, миқдор тамойили.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, БББИ, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

6-7 мавзу. Социолингвистик компетенция

Социолингвистик компетенция. Таянч тушунчалар: Социолингвистик компетенция, идеология, маданиятга оид метафоралар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, кейс, ўз-ўзини назорат*

8-мавзу. Стратегик компетенция.

Стратегик компетенция. Таянч тушунчалар: Стратегик маҳорат, ноқулай вазият, тузатиш стратегияси, қисқартириш стратегияси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, кейс, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

Ўқитиш шакллари

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (қўрилаётган саволларга ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабр “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июн “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармон
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 феврал “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрел "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябр “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июн “2019-2023 йилларда Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябр “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябр “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical based of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1, pp. 1-47.

2. Celce-Murcia, M., & Olshtain, E. (2000). *Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Celce-Murcia, M., Dornyei, Z. & Thurrell, S. (1995). Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. *Issues in Applied Linguistics*, 6(2): pp. 5-35.

4. Coupland, N., & Jaworski A. (2009). *The New Sociolinguistics Reader*.

England: Palgrave Macmillan.

5. Dornyei, Z. & Thurrell, S. (1991). Strategic competence and how to teach it. ELT Journal, 54(1): 16-23.

6. [Hitit Turkish Language Teaching Set 1 - Elementary & Pre-Intermediate.İstanbul, 2009.](#)

7. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

8. Shabanov J. Chet tilini o‘qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar. T., 2009.

9. Xudoyberganova Z. Mutaxassislikning nazariy masalalari. O‘quv qo‘llanma. T., 2013.

Қўшимча адабиётлар

1. Aarssen Jeroen, Backus Ad. Colloquial Turkish (Турецкий язык: учебник + 2CD). Taylor & Francis Routledge: 2000

2. [Adım Adım Türkçe 1 / Турецкий шаг за шагом](#) Dilset, 2004. — 152 с. — ISBN:10 9756576049

3. Gazi üniversitesi TÖMER: Yabancılar için Türkçe. A1-C2. Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını: 2017.

4. Yedi İklim Türkçe - Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti A1-C2

5. [Esendal Kuzucu Yaşar. The Delights of Learning Turkish: A self-study course book for learners of Turkish.](#) 2014. ISBN: 1499389434

6. Gökkuşığı Türkçe 1-3. Dil seti, Dilset yayınları.2010.

7. Tunçel H., Aytan N. Yabancılar için başlangıç ve orta seviye okuma metinleri. Maya akademi. Ankara, 2016

IV. Интернет сайтлар

1. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

2. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

3. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

4. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали ЗиёНЕТ

5. www.ziyonet.uz -Таълим портали

6. www.tefl.net- Тил ўрганиш веб сайти

7. busyteacher.org -Тил ўрганиш веб сайти

МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“MUNOSABAT” TEXNOLOGIYASI Küreleşme (Globalizatsiya) 1-guruh			
Problem (Muammo)	Problemin kaynaklari (Muammo ning kelib chiqish sabablari)	Problemin çözüm şekilleri (Muammoni hal qilish variantlari)	Sizin sonucunuz (Sizning xulosangiz)

“Charhpalak” texnologiyasi

Sifatlarni qaysi darajalarga tegishlilikini aniqlang					
Sifatlar	Derecesiz sifatlar	Eʃitlik derecesi	Üstünlük derecesi	En üstünlük derecesi	Aʃirilik derecesi
daha aydınlık					
Pek iyi					
Senin kadar akıllı					
dar					
En lezzetli					

BLITS – O‘YIN : “BENİM SIRADAN BİR GÜNÜM” (Mening bir kunim)

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To‘g‘ri javob	Yakka baho	Yakka xato	Kun tartibi	Vaqt
		5			Evden chikip, liseye gidiyorum	
		2			Yatađımı düzeltiyorum, yıkanıyorum	
		7			Saat 16:00‘da eve dönüyorum	
		10			Biraz televizyon seyrediyorum	
		12			Çantamı hazırlıyorum	
		1			Sabahleyin erkenden kalkıyorum	
		8			Biraz dinleniyorum, sonra anneme ev işlerinde yardım ediyorum	
		13			Yatađa giriyorum	
		3			Giyiniyorum, spor yapıyorum	
		4			Kahvaltı hazırlıyorum ve ailece kahvaltı yapıyoruz	
		11			Ders çalışıyorum	
		9			Akşam yemeđini yiyoruz	
		6			Dersten sonra öğle yemeđini yiyorum ve antrenman yapmaya gidiyorum	

7-8 ta to‘g‘ri javob –“qoniqarli”

9-10 ta to‘g‘ri javob – “yaxshi”

11-12 ta to‘g‘ri javob – “a‘lo”

JADVAL TEXNOLOGIYASI
MAVZU: "İNSANIN ÖZELLİKLERİ"

GÖRÜNTÜSÜ	KARAKTERİ	
	İYİ YÖNLERİ	KÖTÜ YÖNLERİ
ESMER	ŞEFKATLI	CİMRİ
SARIŞIN	DÜRÜST	KISKANÇ
ZAYIF	ALÇAK GÖNÜLLÜ	YALANCI
ŞİŞMAN	YARDIMSEVER	ALÇAK

"FSMU" TEXNOLOGIYASI
MAVZU: SPOR SAĞLIĞIMIZ İÇİN YARARLIDIR
(SPORT – SOĞ'LIGIMIZ GAROVIDIR)

Fikringizni bayon eting	Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring	Fikringizni umumlashtiring
Spor insanın sağlıklı yaşamasına sebep olur	Sporla uğraşan insanlar içki ve sigara içmez	İçki ve sigara kullanan insanlar sporla uğraşamaz	Spor insanı uyuşturucular dan koruyor

BBB USULI
MAVZU: AD DURUM EKLERI
(OTNING KELISHIK QO'SHIMCHALARI)

Bilardim	Bilib oldim	Bilmoqchiman
Turk tilida ham o'zbek tilidagi kelishiklar mavjudligini	Turk tilida o'zbek tilidan farqli vosita kelishigining borligini	Kelishik qo'shimchalari ning qo'shimcha ma'nolarining turk tilida ifodalanishi

BUMERANG

Guruh 4 qismga bo`linadi. Har bir guruhga alohida mavzu beriladi(mavzular bir-biriga bog`liq bo`lishi ham mumkin).5 daqiqadan so`ng 1 guruh vakillari boshqa guruhlariga borib o`z mavzularini tushuntiradilar. Shu tariqa barcha guruhlar o`z mavzularini tushuntirib bo`lgach, savol-javob o`tkaziladi va guruh o`quvchilari baholanadi.

CHAYNVORD USULI

Ta`rif	Harflar soni	Atama
Gapning bosh bo`lagi	4	Özne
Yordamchi so`z turkumi	4	Edat
Ikkinchi darajali bo`lak	6	Tümleç

T-CHIZMA

Yaz	Kış
Havanın sıcak olması	Gökyüzünde bulutların çok olması
Günlerin uzun olması	Gecelerin uzun sürmesi
Meyvelerin yetişmesi	Ağaçlarda yaprakların olmaması
Havanın güneşli olması	Kar yağması

TUSHUNCHALAR TAHLILI

Tushuncha(atama, rasm)	Mazmuni
	Mühendis- bilgisayarda çizim yapıyor
	Doktor- hastaları tedavi ediyor

Assesment

Test 1. Şimdiki zaman eki ne?a) –dı b)-acak c)-yor 2. Yapım ekini işaretleyin. a) –lık b)-ki c) –ar 0-5 ball	Muammoli vaziyat Hangi ünlüler ,ne zaman düşer? 0-5 ball
Simptom (Ta'rif) Soyut isim nedir? 0-5 ball	Amaliy ko'nikma “Çok yaşa” iborasiga qanday javob qaytariladi? 0-5 ball

REZUME TEXNOLOGIYASI

MAVZU: HAYVANLARA SEVGİ

HAYVANLARA SEVGİ	
OLUMLU(İjobiy)	OLUMSUZ(Salbiy)
Hayvan da bir dost gibidir	Evde beslenen hayvanlar her yeri kirletiyor
Hayvanlar insanlara sadık oluyor	Türlü hastalıkları, zararlı böcekleri ve bakterileri taşıyorlar

NAZARIY MATERIALLAR

1-ma`ruza

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi

Maqsad: kommunikativ kompetensiya bilan tanishtirish, kommunikativ kompetensiyaning xususiyatlarini aniqlashga o'rgatish

Asosiy tushunchalar: vakolatga asoslangan yondashuv, "sferik tranzaksiya" modeli, aloqa strategiyalari:

Reja:

1. "Kommunikativ kompetensiya" tushunchasi
2. "Kommunikativ shaxs" tushunchasi
3. Kommunikativ kompetensiyaning "sferik tranzaksiya" modeli

4. Noto'g'ri aloqaning sabablari bo'lishi mumkin

5. Aloqa strategiyalari

Kirish. Xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha S. YU. Godunova (tilni rivojlantirish), L. K. Salnaya (chet tili muloqotiga kasbiy yo'naltirish), O. N. Fedorova (kompetentlik yondashuvda ingliz tiliga o'rgatish), N. A. Gazova (ingliz tili tilida mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirish), I. R. Agasieva (maxsus matnlarni axborotli o'qishga o'rgatish), V. V. Bondareva (nofilologik fakulteti talabalarida chet tili yozma nutqiga o'rgatish), T. N. Suxareva (ingliz tili materiallari asosida so'z ishlatishda kommunikativ strategiyalarni shakllantirish), E. P. Il'oseva (1- bosqich talabalarida ingliz tilidan monologik nutqini shakllantirish), M. H. Qoraxodjaeva (nofilologik guruh talabalarining kasbiy nutqini fe'l asosida shakllantirish metodikasi), N. V. Zemlyanskaya (og'zaki nutq darajasi), S. A. Gadjieva (og'zaki nutqning grammatik tomonlari), J. V. Ilin (ingliz tilini o'rganish jarayonida kasbiy o'z-o'zini anglash), A. V. Gavrilov (eshitish darajasi)larning tadqiqot ishlari mavjud. Mazkur tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borilgan. Bunda kommunikativ kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyati aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Kompetensiya — u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik (12, 196). “Kompetensiya” (lot. *compeo* — erishyapman, munosibman, loyiqman) — 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba (14, 704). Kompetensiya so'zining 16 xil ma'nolarini psixologlar tomonidan 7 xil baholash shkalasidan foydalanishdi (internet-uyushma psixologlar ekspert). Ekspertlar tomonidan qayd etilgan tushunchalar quyidagilardan iborat:

- ishlab chiqarish masalalarini echa olish qobiliyati;
- aniq vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni qo'llay olish qobiliyati;
- kasbiy standart tavsifiga mosligi;
- tashkilot tomonidan sub'ektning sifatli faoliyatini shakllantirish maqsadida ishchiga qo'yilgan talab;
- ishchining xulq-atvor me'yorlari tashkilotga mosligi;
- bilim, ko'nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig'indisi;
- sifatli ishga tayyorgarligi va ko'nikmasi;
- lavozim vazifalariga mas'ulligi va vakolati;

- BKM+kasbiy muhim sifatlar;
- kompetensiyaning turli jihatlari;
- kasbiy muhim sifatlar tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda;
- kasbiy tajribani chuqur anglanishi;

- shaxsiy xususiyat, individuallik;
- muvaffaqiyatli faoliyatda inson omili;
- samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari;
- ijodkorlik;
- aniq tashkilotlarda ishlab chiqarish vazifalari.

Natijada, kompetensiya bu — bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, sabab omillari, shaxsiy sifatlar, maqsadli vaziyatlarning umumiy uyg'unligi bo'lib, qaysikim aniq tashkilot, aniq guruh, aniq ish joyida, aniq ishlab chiqarish jamoasi ijrochilarining samarali echimlarini ta'minlab beradi (3, 87).

Kompetentlik tushunchasi deganda, ma'lum bir sohada talaba (masalan, bo'lajak o'qituvchi) tomonidan egallangan kompetensiya, ya'ni ma'lum bir sifatning to'liq shakllangan majmui tushuniladi (2, 55). Kompetentlik tushunchasi (lotinchadan *competentia*, *competere* so'zidan olingan bo'lib — "birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman" degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish", "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" degan ma'noni bildiradi. Amalda barcha lug'at tuzuvchilar "kompetentlik" va "kompetensiya" kategoriyalarini chegaralab qo'yadi. Kompetentlik ta'rifi o'xshash va bir-birini o'rnini egallaydi (to'ldiradi), shu bilan bir vaqtda kompetensiya so'zi uchun yagona izohlash yo'q, bu tushuncha "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun, nizomlar bilan belgilab qo'yilgan ushbu organ yoki boshqa holatlar", "nimanidir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish (egallik qilish)", "kimdir yaxshi xabardor bo'lgan savollar to'plami (sohasi)" tushuniladi (9, 209).

Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. SHu sababli kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. SHuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni

qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati quyidagicha yoritiladi:

1. Ijtimoiy kompetentlik — ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik — kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi.

3. SHaxsiy kompetentlik — izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

4. Texnologik kompetentlik — kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

5. Ektremal kompetentlik — favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik (6, 123).

CHet tili bo'yicha kasbiy kompetensiyaning tasnifli komponentlarini o'rganishda kommunikativ vaziyatlarni 4 guruhga ajratgan, ya'ni kommunikativ kompetensiyaning tasnifli komponenti, muloqotga ta'sir qiluvchi omillar, kommunikativ mazmun va muloqotga kirishuvchanlikdir (10, 113).

Kommunikativ kompetensiya — murakkab kommunikativ ko'nikma va ko'nikmalarini egalik, yangi ijtimoiy tuzilmalar etarli ko'nikmalarini shakllantirish, muloqot madaniy normalar va cheklovlar bilim, aloqa sohasida bojxona, urf-odatlar, etiket, odob-axloq, ta'lim, aloqa vositalari orientatsiya bilim, milliy, sinf mentalitetiga xos va, bu kasb doirasida ifodalangan.

Kommunikativ kompetensiya — bu muloqot qobiliyatlari, bilim, ko'nikma va ko'nikmalar, biznes aloqalari sohasida hissiy va ijtimoiy tajribani o'z ichiga olgan shaxsning umumiy kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyati quyidagilardan iborat:

— muloqot qilish kerak bo'lgan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik prognozini berish;

— muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan dasturlash, kommunikativ vaziyatning o‘ziga xosligiga asoslangan;

— kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy- psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ qobiliyat umumiy madaniyatni va uning professional faoliyatida o‘ziga xos namoyonlarini sintez qiluvchi integral sifatdir. Kommunikativ kompetensiyaning shartlaridan biri, muayyan qoidalar va talablarni bajarishdir. Ushbu qoidalarning eng muhimlari quyidagilar:

1. Eng keng tarqalgan qoida — bu o‘z-o‘zidan tushunilmagan yoki to‘liq tushunilmagan bo‘lsa, fikr bildirishni boshlashning iloji bo‘lmagan qoidadir.

2. Tushunish uchun doimiy tayyorgarlik qoidasi. Ko‘pincha semantik va shaxsiy to‘siqlar mavjud bo‘lib, ular ko‘pincha xabarlarini to‘liq va noto‘g‘ri tushunishga olib keladi.

3. Aniqlik qoidasi. Noma’lum, noaniq so‘zlardan qochish kerak va begona yoki yuqori ixtisoslashgan atamalardan foydalanmaslik lozim.

4. Og‘zaki bo‘lmagan signallarni nazorat qilish qoidasi. Faqat nutqingizni va xabarning mazmunini nazorat qilish etarli emas. Bundan tashqari, uning tashqi *eskort* — yuz ifodalari, imo-ishoralari, intonatsiyasi, pozitsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan qismida uning shaklini nazorat qilish kerak.

5. O‘z nohaqligi qoidasi. Aloqa paytida har doim shaxsiy nuqtai nazar noto‘g‘ri bo‘lishi mumkinligiga ruxsat berish kerak. Bu ko‘pincha jiddiy xatolardan ogohlantiradi.

6. Joy va vaqt qoidasi. Har qanday xabarning samaradorligi o‘z vaqtida amalga oshiriladigan eng munosib vaziyatni tanlashda keskin oshadi.

7. Ochiqlik qoidasi. YAngi ochilgan vaziyatlarning ta’siri ostida o‘z nuqtai nazarini qayta ko‘rib chiqishga tayyor bo‘lishni, shuningdek, suhbatdoshning nuqtai nazarini qabul qilish va hisobga olish qobiliyatini anglatadi.

8. Faol va konstruktiv tinglash qoidasi samarali kommunikatsiyalarning asosiy shartlaridan biridir.

9. Fikr-mulohaza qoidalari. Bu qoida, oxir-oqibatda, kommunikativ jarayonning asosiy maqsadiga erishishni ta’minlaydi — o‘zaro tushunish (7, 1).

Kommunikativ kompetensiya asosini quyidagilar tashkil qiladi:

— muloqotni tashkil qilish — shaxslararo muloqot ko‘nikmasi;

— muloqotni, kontakti saqlash, teskari aloqani o‘rnatish;

— muloqot natijalarini analiz qilish (5, 82).

H. Mustafaeva o‘z tadqiqotida ingliz tili grammatikasini ijtimoiy-

gumanitar fakultetlar o‘zbek guruhlari talabalari tomonidan o‘zlashtirishning lingvodidaktik tamoyillari, metodik vositalari to‘liq bir majmua sifatida tadqiq etgan (11, 8).

T. Madraximov ingliz tili so‘zlashuv nutqining strukturaviy, funksional-semantik va pragmatik xususiyatlari kommunikativ tilshunoslik hamda qiyosiy tipologik nuqtai nazardan tahlilga oid muammolarni o‘rgandi. So‘zlashuv nutqining uslubiy varianti sifatida tasvirlash va tahlil qilish bilan cheklanib qolmasdan, uning sifat xarakteristikasini belgilab beruvchi omillar ham aniqlandi etno-sotsiolingvistik, kognitiv-kommunikativ, paralingvistik, ruhiy- fiziologik, modallik, individual omillar turli lisoniy birliklar misolida yoritib berildi (8, 8).

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda kompetensiyaning turli ta’riflari keltirilgan: Kommunikativ kompetensiya — bu ichki resurslar uchun zarur bo‘lgan tizim samarali kommunikativ qurilish shaxslararo o‘zaro munosabatlarning muayyan doirasidagi harakatlar.

Kommunikativ kompetensiya — bu shaxslararo tajribani shakllantirishning darajasi, ya’ni ta’lim bilan o‘zaro muloqot qilish shaxs talab qiladigan boshqalar, o‘z qobiliyatlari va ijtimoiy mavqei doirasida ushbu jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun.

Kommunikativ kompetensiya — bu muayyan narsalarni qo‘yish va hal qilish qobiliyati aloqa vazifalari turlari: maqsadlarni aniqlash aloqa, vaziyatni baholash, hisobga olish hamkorning niyatlari va aloqa usullari (hamkorlar), etarli strategiyalarni tanlash, aloqa muvaffaqiyatini baholash, o‘z nutq xatti-harakatlarini o‘zgartirishga tayyor bo‘lish (4, 19).

Nutq faoliyatining asosiy til materiali o‘z ichiga fonetik, grammatik, leksik materiallarni oladi. Til materiallarning xususiyatini, ularni faollashtiriladigan nutq faoliyatining turli xususiyatlari hisobga olinib, ular maxsus tamoyillar asosida tanlanadi. Har bir til materiallari o‘zining tanlash tamoyillariga ega. O‘quvchi yoki talaba ingliz tili materialini o‘rganayotganda o‘zbek, rus tillarining xususiyatlari unga ta’sir qiladi. Bunga ahamiyat berilishi va hisobga olish zarur. Har bir til materiali o‘zini o‘rgatish xususiyatlariga, metod, yo‘l, usullariga, tanlash tamoyillariga, interferensiyasiga egadir.

Kommunikativ kompetensiyaga ega bo‘lish faoliyat yo‘nalishi uning tarkibiy qismlarini aniqlash imkoniyatini belgilaydi:

- motivatsion va qiymat komponenti;
- kognitiv komponent;

- hissiy komponent;
- xulq-atvor komponenti (4, 20).

Xulosa qilib aytganda, muloqot qobiliyati shaxsiy ta'lim, integral sifat sifatida qaralishi kerak strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivatsion, hissiy va xulq-atvor bo'lgan shaxslar uning amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini, uning umumiy muloqot qobiliyatini belgilaydi.

Ma'ruza bo'yicha savollar:

1. Kommunikativ kompetentsiya bu...?
2. "Kommunikativ shaxs" bu ...?
3. "Sferik tranzaksiya" modeli quyidagi bloklarni o'z ichiga oladi: ...
4. Til kompetentsiyasi bu...?
5. Nutq vakolati bu...?
6. Diskursiv kompetentsiya bu...?
7. Madaniy vakolat bu ...?
8. Ritorik kompetentsiya bu... ?
9. Kommunikativ kompetensiyaning namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi bu ...?
10. Kommunikativ kompetensiya birliklari: ...

2-ma`ruza

Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish tamoyillari

Maqsad: kommunikativ kompetensiya tizimi bilan tanishtirish, kommunikativ kompetensiyaning xususiyatlarini aniqlashga o'rgatish

Asosiy tushunchalar: kommunikativ metodologiya, madaniyatlararo o'zaro ta'sir, kognitiv-kommunikativ yondashuv

Reja:

1. Kommunikativ kompetensiyaga kiritilgan qobiliyatlar
2. Kommunikativ yondashuv
3. Chet tilini o'qitish jarayonining mohiyati
4. kommunikativ funktsiya
5. Madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish tamoyillari

Kommunikativ kompetensiya quyidagi qobiliyatlardan iborat:

1. Muloqot qilinadigan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik bashoratini bering;
2. Kommunikativ vaziyatning o'ziga xosligiga tayanib, aloqa jarayonini ijtimoiy va psixologik dasturlash;
3. Kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy va psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ kompetensiya ajralmas sifat, kasbiy faoliyatda umumiy madaniyat va uning o'ziga xos namoyonlarini sintez qilish. Kommunikativ uchun shartlardan biri vakolat - bu ma'lum qoidalar va talablarning bajarilishi. Ushbu qoidalarning eng ahamiyatlisi quyidagilar:

Eng asosiy qoida shundan iboratki, biron bir fikrni tushunarsiz yoki o'zingiz uchun to'liq tushunarsiz bo'lsa, u bilan muloqot qilishni boshlay olmaysiz.

- "tushunishga doimo tayyor bo'lish" qoidasi. Xabarlarini tez-tez to'liqsiz va noto'g'ri tushunishga olib keladigan ko'plab semantik va shaxsiy to'siqlar mavjud.

- o'ziga xoslik qoidasi. Aniq, noaniq, noaniq iboralar va so'zlardan saqlaning, keraksiz yoki notanish yoki juda ixtisoslashgan atamalarni ishlatishdan saqlaning.

Og'zaki bo'lmagan signallarni boshqarish qoidasi. Faqat sizning nutqingizni va xabar mazmunini boshqarish etarli emas. Uning shaklini boshqarish uning tashqi "hamrohligi" ga tegishli qismda ham zarur - yuz ifodalari, imo-ishoralar, intonatsiya.

- "o'z xato" qoidasi. Muloqot chog'ida har doim shaxsiy nuqtai nazar noto'g'ri bo'lishi mumkinligini tan olish kerak. Bu ko'pincha jiddiy xatolardan ogohlantirishdir.

"Joy va vaqt" qoidasi. Har qanday xabarning samaradorligi, uning o'z vaqtida va amalga oshiriladigan eng munosib vaziyatni tanlashda keskin ko'tariladi.

- Ochiqlik qoidasi yangi ochilgan holatlar ta'siri ostida o'z nuqtai nazarini qayta ko'rib chiqishga tayyorligini, shuningdek suhbatdoshning nuqtai nazarini qabul qilish va hisobga olish qobiliyatini anglatadi.

- Faol va konstruktiv tinglash qoidasi samarali muloqot qilishning asosiy shartlaridan biridir.

- Teskari aloqa qoidasi. Aynan shu qoida pirovardida aloqa jarayonining asosiy maqsadi - o'zaro tushunishga erishishni ta'minlaydi.

-

Hozirgi bosqichda chet tillarini o'qitish sohasida kommunikativ yondashuv ustun mavqeni egallab turibdi. Kommunikativ yondashuv - bu muloqotga psixologik va lingvistik tayyorgarlikni shakllantirishga, u bilan material va harakat usullarini ongli ravishda tushunishga, shuningdek bayonot samaradorligi talablarini tushunishga qaratilgan muloqotni simulyatsiya qiluvchi strategiya. O'qitishning ba'zi an'anaviy elementlari bilan birlashtirilgan kommunikativ usul o'quvchining til jarayoniga maksimal darajada singib ketishini nazarda tutadi. Ushbu texnikaning asosiy maqsadi talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishdir. Mexanik ko'paytirish mashqlari minimallashtirilgan. Mashg'ulotlar nafaqat xotirani, balki mantiqni, analitik va obrazli fikrlash qobiliyatini, ma'lumotni baholash qobiliyatini rivojlantiradigan mashqlar ustunlik qiladi, ya'ni o'rganish mavzusining kognitiv aqliy funksiyalarini o'rgatadi, o'yin vaziyatlari sinfda ishlatiladi, sherik bilan ishlash, xatolarni topish uchun taqqoslash va taqqoslash vazifalari, keyin nafaqat til bilimlarini, balki talabaning ijodkorligi va umumiy dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar mavjud. Kommunikativ vazifalar talabaning barcha bilim va ko'nikmalaridan foydalanishga qaratilgan. Lug'at bilan ishlashda talabalar so'z boyligidan foydalangan ma'qul, bu ham muhit yaratishga yordam beradi. Til mamlakatning madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi

va lingvistik tuzilmalarning asosini ijtimoiy-madaniy tuzilmalar tashkil etganligi sababli, o'quv materiallari, albatta, mintaqaviy jihatlarni o'z ichiga olishi kerak. Shunday qilib, o'quv jarayonida madaniyatga o'xshash muhit yaratiladi. Yangi sharoitda, chet tillarini o'qitish muammosini yangi shakllantirish bilan, madaniyatlararo aloqa, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish o'quv tizimida ijtimoiy-madaniy komponent mavjudligini nazarda tutishi aniq bo'ldi.

Talabalarni madaniyatlararo o'zaro munosabatlarga tayyorlash muhim ahamiyatga ega, ularning asoslari - tarjima qilinadigan til mamlakat madaniyati va uning namoyon bo'lishini hurmat qilish, madaniy universallikni shakllantirish. Shuningdek, bu o'quvchilarga o'z madaniyatini yaxshiroq anglash va uni muloqot jarayonida namoyish etish, o'zaro tushunish va hamkorlikka erishish imkonini beradi

chet tili madaniyati vakillari.

Muloqotni o'rganish va muloqotga yo'naltirilgan ta'limning ikkita tushunchasi mavjud. Birinchisi kommunikativ xarakterdagi vazifalar asosida tashkil etilgan o'qitishni nazarda tutsa, ikkinchisi buning uchun barcha zarur (nafaqat kommunikativ) vazifalar va texnikalardan foydalangan holda chet tili aloqalarini o'rgatishga qaratilgan.

Ikkalasi sinonim bo'lib qoladi, chunki o'rganish deyarli hech qachon faqat aloqa vazifalariga asoslangan emas. Kommunikativ yondashuv doirasida bir necha darajadagi vakolatlar shakllanadi: lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, ijtimoiy-madaniy. Aloqa kompetensiyasi boshqa vakolatlar bilan bog'liq holda tabiatda birlashadi.

Tinglashni o'rgatish paytida ovozli akkompagnimentga tayanish kerak va Internet o'qituvchiga eshitish qobiliyatini shakllantirishda bebaho yordam berishi mumkin, har xil murakkablik darajasidagi haqiqiy material va o'quv matnlarini taklif qilishi mumkin. Audio materiallar bilan ishlash bo'yicha uslubiy tavsiyalar video bilan ishlashda ko'rsatmalarga o'xshashdir. Shunday qilib, chet tilini o'qitishda o'qituvchining asosiy vazifasi aloqa qobiliyatini rivojlantirishdir. Zamonaviy sharoitda ushbu muammoni hal etish nutq faoliyatining barcha to'rt turini rivojlantirishga, lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni shakllantirishga, shuningdek yangi o'quv materiallarini ishlab chiqishga va an'anaviy o'qitish metodlari va texnologiyalarining ijobiy tomonlarini hisobga olgan holda innovatsion

pedagogik texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan yangi o'qitish usullarini joriy etishni talab qiladi.

Taklif qilinayotgan ish turlari faqat multimedia lingafon sinfiga xos bo'lgan barcha funktsiyalardan kompleks foydalanish asosida, infokommunikatsiya texnologiyalarini chet tillarini o'qitishning an'anaviy uslubiga bevosita kiritish bilan amalga oshirilishi mumkin. Chet tillarni o'qitishda infokommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, shubhasiz, ulkan pedagogik salohiyatga ega bo'lib, chet tilini o'qitishni jonli ijodiy jarayonga aylantiruvchi vositalardan biri hisoblanadi.

Infokommunikatsiya texnologiyalaridan malakali foydalanish talabalarni o'qitish va tarbiyalashda tubdan yangi yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi, bu esa tarjima tilining madaniyati, ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda zamonaviy hayot haqiqatlari bilan tanishish, qo'shma loyiha ishtirokchilari bilan erkin fikr, g'oya, ma'lumot almashish, rivojlanishni rag'batlantiradi.

insonparvarlik ta'limi, inson hayoti va faoliyatining axloqiy jihatlariga, uning atrof-muhitini saqlash va saqlashga qaratilgan bo'lib, kompyuter uskunalari va texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini egallashga yordam beradi.

Ma'ruza bo'yicha savollar:

1. Shaxsning kommunikativ kompetensiyasi qanday? Sizda bor deb o'ylaysizmi?
2. Bugungi kunda yangi kommunikatsiya va media texnologiyalarining ulkan ta'siri sharoitida zamonaviy odamning "antropologizatsiyasi" qanday bashoratlari faylasuflar va kulturologlar tomonidan bildirilmoqda?
3. Muloqot, uning shartlari va turlari. Ishbilarmonlik aloqalarining xususiyatlari.
4. Til va nutq ularning o'zaro munosabatlarida. Nutqiy vaziyatlarning turlari. Mutaxassisning kommunikativ savodxonligi.
5. Nutq ta'sirining turlari, ulardan professional aloqada foydalanish.
6. Og'zaki va yozma nutq me'yorlarining xususiyatlari.
7. Nutqning asosiy kommunikativ sifatlari xususiyatlari. Terminlar va maxsus so'zlarni talqin qilish usullari.

3-ma`ruza.

Til kompetentsiyasi chet tili kommunikativ kompetentsiyasining tarkibiy qismlaridan biri sifatida

Maqsad: lisoniy kompetensiya xususiyatlarini aniqlashga o'rgatish.

Asosiy tushunchalar: lisoniy kompetensiya tushunchasi va turlari, lingvistik kompetentsiyaning tarkibiy qismlari, axborot komponenti

Reja:

1. Til kompetentsiyasi tushunchasi.
2. Til kompetentsiyasining turlari.
3. Til kompetentsiyasining tarkibiy tarkibiy qismlari
4. Terminning paydo bo'lishi
5. Axborot komponenti

Til kompetentsiyasi (lingvistik kompetensiya) - bu til tizimi haqida, til birliklarining nutqda ishlash qoidalari to'g'risidagi bilimlarga egalik qilish, shuningdek ushbu bilimlar yordamida boshqa odamning fikrlarini anglash va to'g'ri talqin qilish, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda ifoda etish qobiliyatidir. Til kompetentsiyasi kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismlaridan biridir.

Tilshunoslik kompetentsiyasi til tizimi haqidagi bilimlarni barcha til darajalarida: fonematik, morfemik, leksik, sintaktik, stilistikada nazarda tutadi. Tilshunoslik kompetentsiyasi til faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar to'plamini amalda qo'llash qobiliyatiga asoslanadi - bu borada quyidagi vakolatlar turlari ajratib ko'rsatiladi:

sintaktik kompetensiya - og'zaki va yozma nutqni grammatik jihatdan to'g'ri qurish qobiliyati

- semantik kompetensiya - bu lingvistik iboralarni talqin qilish qoidalaridan foydalanish qobiliyatidir

- pragmatik kompetensiya - bu muloqotda lingvistik iboralardan to'g'ri foydalanish qobiliyatidir

Odamlar o'rtasidagi nutq aloqasi chuqur ijtimoiy xususiyatga ega, shuning uchun tilshunoslik bizdan mustaqil ravishda ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga oladi, ya'ni. sotsiolingvistik yondashuv lingvistik tadqiqotlarda namoyon bo'ladi.

Zamonaviy sotsiolingvistikada lingvistik hodisa va jarayonlarni tahlil qilishda jamiyatning rolga e'tibor qaratilmoqda: tillarning o'zaro ta'siriga, yagona til tizimiga va uning faoliyatiga turli xil ijtimoiy omillarning ta'siri o'rganilmoqda.

"Til kompetentsiyasi" atamasi 20-asr o'rtalarida paydo bo'ldi va keng tarqaldi. U 1950-yillarning oxirida amerikalik tilshunos N. Xomskiy tomonidan kiritilgan. U lingvistik kompetensiyani "tilni ideal ma'ruzachi-tinglovchining tilini har tomonlama bilish sifatida ishlatish qobiliyati" deb ta'riflaydi.

Til kompetentsiyasi - bu shaxsiy kommunikativ fazilatlarni, til tizimini bilishni, til tushunchalari va vositalarini bilish, ijtimoiy hayotda ham, professional sohada ham muloqot madaniyatini, insonning ehtiyojlarini anglash, shaxsiy muloqotning qadriyat yo'nalishlari va motivlarini birlashtirgan shaxsning tizimli sifati. va uning rivojlanishi.

Tizimli yondashuv asosida biz lingvistik kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini aniqladik: motivatsion, informatsion, xulq-atvorli, emotsional-irodali. Ularga birlik va o'zaro ta'sirda qarash kerak.

Til kompetensiyasining motivatsion komponenti faol nutq va kognitiv faoliyat motivlari, shaxsiy muloqotda ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish, nutqiy muloqotga qiymat-semantik munosabat zarurligi bilan belgilanadi.

Til kompetensiyasini shakllantirish nutq faoliyatining barcha turlari (o'qish, yozish, tinglash, gapirish) o'quvchilari va talabalarini rivojlantirish va takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Bunga muvofiq, unda erkin, malakali va ifodali muloqot qilishga imkon beradigan barcha lingvistik faktlar, qonunlar va qoidalar bo'lishi kerak.

Talaba lingvistik kompetensiyasining xulq-atvor komponenti quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- kommunikativ - og'zaki muloqotda o'zini o'zi boshqarish va turli xil ijtimoiy va kommunikativ vaziyatlarda og'zaki xulq-atvor qobiliyatlarini o'zlashtirish. Ushbu komponent shuningdek, turli xil ijtimoiy vaziyatlarda suhbat uchun mavzuni tezda topish qobiliyatini, guruh muhokamalarida ishtirok etishni, tematik ma'ruzalar qilish qobiliyatini, tashkiliy ko'nikmalarning namoyon bo'lishini, og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatini anglatadi;

- umumiy madaniy - bu hamkorlik va o'zaro hurmatni, og'zaki muloqotdagi faollikni, tinglash va eshitish qobiliyatini, kundalik va ishbilarmonlik aloqalari sohasidagi odob-axloq qoidalarini bilishni, odamni o'ziga jalb qilish, ishontirish, isbotlash, mulohaza yuritish qobiliyatini o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarga predmetlarni o'rganish jarayonida ularni muvaffaqiyatli ishlatishlariga imkon beradi.

Shunday qilib, lingvistik kompetentsiyaning xulq-atvori komponenti uning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Xususan, talabalar o'rtasida ushbu komponentning shakllanishi ularning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga yordam beradi, bu esa raqobatdosh shaxsni shakllantirishning zamonaviy sharoitida juda muhimdir.

Shunday qilib, biz xulosa qilishimiz mumkin: ta'rif va tushunishga turli xil yondashuvlarga qaramay, lingvistik kompetentsiya juda aniq tuzilishga ega, uning asosiy tarkibiy qismlari uni turli nuqtai nazardan tavsiflovchi va umuman olganda umumiy, etarlicha to'liq xarakteristikani beradigan tarkibiy qismlardir.

Lingvistik kompetentsiyani shakllantirish talabaga chet tillarini o'rgatishda etakchi maqsad bo'lib xizmat qiladi - bu ta'lim, shaxsiy va ishbilarmonlik aloqalarining samaradorligi, lingvistik kompetentsiyaning mavjudligi uchun asosiy shart bo'lib, bu unga o'z vazifalarini maqbul bajarishga, lingvistik bilimlardan, kommunikatsion tajribadan etarlicha foydalanishga, o'z-o'zini nazorat qilishni saqlab qolishda va qayta qurish paytida yordam beradi. og'zaki muloqot jarayonida kutilmagan vaziyatlarning paydo bo'lishi, shuningdek o'z-o'zini takomillashtirish.

Ma'ruza bo'yicha savollar:

1. Kommunikativ tilshunoslik (matn lingvistikasi) bu ...?
2. Fon bilimlari deb nimaga aytiladi?

3. Zamonaviy tilshunoslikda kommunikativ kompetensiya deb nima tushuniladi?
4. Kommunikativ yondashuv ... yo'naltirilgan.
5. Kommunikativ faoliyatning o'ziga xosligi bu ...
6. Ta'lim jarayoni markazida ta'limga kognitiv-kommunikativ yondoshish nima?

AMALIY MASHG`ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg`ulot

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi

Maqsad: kommunikativ kompetensiyaning mohiyati to'g'risidagi bilimlardan foydalanish uchun amaliy topshiriqlardan foydalangan holda o'rgatish

Vazifalar:

1. Quyidagi tushunchalar bo'yicha nazariy bilimlarni amalda mustahkamlash: kommunikativ texnika, madaniyatlararo o'zaro ta'sir, ijtimoiy va psixologik moslashuvchanlik.
2. Tinglovchi o'tgan ma'ruza bo'yicha taqdimot tayyorlashi kerak

Kommunikativ kompetensiyani shakllantirish

Aloqa oldindan belgilangan maqsadga erishgan taqdirda samarali bo'ladi va uning natijalari muayyan vaziyatda kutiladi. Bizga yuborilgan og'zaki xabarlar va unga hamroh bo'lgan og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlar orqali biz o'zimizning kommunikativ vakolatimizni sub'ektiv his qilamiz.

Aloqa yo'llari ijtimoiylashish jarayonida shakllanishi, hayotiy tajriba orttirishi va shu sababli shaxsiyatimizning chuqur singib ketgan, barqaror ravishda ajralmas merosi bo'lishi mumkin. Ular, shuningdek, ma'lum bir sherikga qo'shilish uchun va tayinlangan professional muammoni hal qilish uchun maqsadga muvofiq ravishda qo'llanilishi mumkin.

Kasbiy faoliyatga samarali tayyorgarlik ko'rish uchun chet elda ishbilarmon xorijiy sherik bilan aloqa qilishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Ishbilarmonlik sohasida muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirganda, sherik bilan aloqa qilish bosqichlaridan o'tishning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish lozim. Odatda ular quyidagilarni ajratib turadilar: biznes aloqalariga tayyorgarlik, aloqaga kirishish, asosiy mavzuni muhokama qilish, natijalarni aniqlash va aloqani yakunlash.

Tayyorgarlik - muloqot maqsadi, uchrashuv vaqti va joyini tanlash. Vazifalarni aniqlang: sherikni baholang, ma'lumot oling yoki uzating, motivlar va qarorlarga ta'sir o'tkazing. Muloqotni sozlang, aloqa taktikasini (uslubini) tanlang.

Asosiy mavzuni muhokama qilish - muammo va vazifalarga e'tiborni qaratish, motivatsion tekshiruvlarni o'tkazish, ya'ni. suhbatdoshning motivlari va manfaatlarini

tushunish. Suhbat mavzusiga sherikning e'tiborini jalb qilish muhimdir. Agar fikrlar turlicha bo'lsa, buning ortidan tortishuvlarning rivojlanishi kuzatiladi.

Natijalarni yozib olish - muhokama qilingan masalalar bo'yicha qisqacha ma'lumot berish va umumlashtirish.

Muloqotni yakunlash. Muloqotni kelajakda munosabatlarni davom ettirish istiqboli qoladigan tarzda tugatish kerak. Aloqaning so'nggi daqiqalari, so'nggi so'zlar, qarash, qo'l siqish juda muhimdir. Ba'zan ular bir necha soatlik suhbat natijalarini idrok qilishni butunlay o'zgartirishi mumkin.

Ishbilarmonlik aloqalarining samarali usullarini ishlab chiqish uchun ba'zi bir asosiy printsiplar.

Aloqa. Muloqotning umumiy qulay muhiti juda muhimdir. Sizning sherikingiz bilan doimo psixologik aloqani saqlab turish kerak. Shaxsiy yondashuv, sherikning shaxsiy qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlariga e'tiborning namoyon bo'lishi shaxslararo munosabatlarni yaxshilashga yordam beradi.

Tushunish. Boshqa tomonni qanday bo'lsa, shunday qabul qilish, o'zingizni sherikingiz o'rniga qo'yishga qodir bo'lish muhimdir. Uning nuqtai nazariga e'tiborning etishmasligi o'zaro maqbul echimlarni ishlab chiqish imkoniyatini cheklaydi.

Tenglik. Siz sherikingizdan ustunligingizni biron bir tarzda namoyish qilmasligingiz kerak. O'z mavqeini pasaytirish, o'z shaxsining ahamiyatini kamsitish ham samarasiz. Siz sherikingizning tortishuvlarini qabul qilishga ochiq bo'lishingiz va o'z nuqtai nazaringizni iloji boricha betaraf bo'lishga harakat qilishingiz kerak.

Ratsionallik. Ishbilarmonlik aloqalarining har qanday sharoitida, hatto boshqa tomon his-tuyg'ularini ifoda etishni cheklamas ham, o'zingizni oqilona tutishingiz kerak. Nazorat qilinmagan his-tuyg'ular qaror qabul qilish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi.

Ishonchlilik. Boshqa tomon buni qilsa ham, yolg'on ma'lumotlardan qochishingiz kerak. Noto'g'ri ma'lumot argumentatsiya kuchini susaytiradi, o'zaro aloqalarni sezilarli darajada murakkablashtiradi.

Muloqot uslubi - bu bizning tabiiy, asosan tug'ma, barqaror xatti-harakatlarimiz. Shuning uchun, biz etarli bo'lmagan taqdirda ham, muloqot qobiliyatlarini oshirishga ko'p urinmaymiz. Ammo samarali ish bilarmonlik aloqalarini o'rganish mumkin va kerak.

Kommunikativ o'z-o'zini rivojlantirish uchun motivatsiya juda muhimdir.

Axir biz o'zimizga tegishli istak paydo bo'lgandagina ish bilarmonlik aloqalarini rivojlantirishimiz mumkin - ya'ni. agar biz unga erishmoqchi bo'lsak. Odamlar, odatda, ish bilarmonlik bilan ishlash ko'nikmalari ularning kasbiy faoliyatiga sezilarli ta'sir

ko'rsatishiga ishonch hosil qilsalar, o'zlarining kommunikativ vakolatlarini yaxshilashga ko'proq intilishadi.

Ishbilarmonlik aloqalarini yaxshilash uchun zarur shartlarni tushunish uchun bilim kerak. Odamlar muayyan vaziyatlarda xulq-atvor nuanslari haqida qancha ko'p bilsalar, ularning ko'nikmalarini rivojlantirish shunchalik oson bo'ladi.

Ko'nikmalar, ishbilarmonlik aloqalari namunalari haqidagi bilimimizga muvofiq ravishda xabardor harakatlar qilishga imkon beradi.

Ko'nikmalar biz maqsadga muvofiq harakatlar yoki ularning ketma-ketligi bo'lib, biz ularni behush darajada amalga oshirishimiz va tegishli vaziyatda takrorlashimiz mumkin. Sizda qancha ko'nikmalar bo'lsa, shunchalik samarali va etarlicha harakat qilishingiz mumkin.

2-amaliy mashg'ulot

Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish tamoyillari

Maqsad: amaliy topshiriqlardan foydalangan holda, kommunikativ kompetensiya tamoyillari haqidagi bilimlardan foydalanishni o'rgatish.

Vazifalar:

1. Quyidagi tushunchalar bo'yicha nazariy bilimlarni amalda mustahkamlash: kommunikativ metodologiya, madaniyatlararo o'zaro ta'sir, kognitiv-kommunikativ yondashuv.
2. Tinglovchi o'tgan ma'ruza bo'yicha taqdimot tayyorlashi kerak.

1-vazifa

- Maqola mazmunining qisqacha mazmunini tayyorlang va guruhga taqdim eting. Mavzuni tanlang, masalan, O'zbekiston Respublikasi va boshqa mamlakatlardagi ta'lim tizimi, o'quvchilarga maqolalar tarqatish (har bir tinglovchi o'z maqolasini oladi) yoki tegishli saytlarga havolalar bilan ta'minlash. Maqolalarning mohiyatini bayon qilgandan so'ng, guruh muhokamasi, maqolalarda keltirilgan fikrlar va talabalarning o'z nuqtai nazarlari muhokama qilinadi.

- 1.* - rol oy'nash. Bu erda "Mashhur YouTube'ga maktublar" sarlavhasidan foydalanishingiz mumkin. Munozarali mavzuni tanlang, masalan: evtanaziya, har bir tinglovchiga bloggerga o'quvchining xatini tarqating, shunda keng fikrlar

bildirilsin. Talabalarga reen Karnatsiya, bunday xatni yozishi mumkin bo'lgan odamni o'ynash vazifasi beriladi.

2. - o'qituvchi munozara o'tkazadi, unda har bir tinglovchi o'z rolini namoyish etadi.

4-mavzu bo'yicha amaliy mashg'ulot

Pragmatik kompetensiya

Maqsad: amaliy vazifalardan foydalanib, pragmatik kompetensiyaning mohiyati haqidagi bilimlardan foydalanishga o'rgatish

Vazifalar:

1. Quyidagi tushunchalar bo'yicha nazariy bilimlarni amalda mustahkamlash: pragmatik kompetensiyani shakllantirish (yozish), insho, matnni qayta ko'rib chiqish
2. Tinglovchi o'tgan ma'ruza bo'yicha taqdimot tayyorlashi kerak.

1-vazifa

Pragmatik kompetensiyani shakllantirish (yozish)

1 dars (30 daqiqa)

T: Xayrli kun, aziz tinglovchilar! Tezisingizni yozishingiz kerak bo'lganligi sababli, insho sizga bu borada yordam beradi. Shuning uchun quyidagi insho turlarini eslang. Menda mashqlarim bor, sizga esse turlari nomlari yozilgan kartochkalarni va ularning ta'riflari bilan kartalarni beraman. Juftlarni topishga harakat qiling.

1) Ishonchli insho a) - obrazga bag'ishlangan maqola fotosuratlar, odamlar va joylarni shu qadar ravshan tarzda namoyish etadiki, o'quvchi tasvirlash mavzusini osongina tasavvur qiladi

1) Analitik insho b) tushuntirish beradi

2) Sabab va natija to'g'risidagi insho c) kamida ikkita elementni taqqoslaydi

3) Refleksiv insho d) biror narsani faktlar bilan tushuntirishga bag'ishlangan va fikr so'ramaydi

4) Insho ta'rifi bilan e) g'oyalar, mavzular yoki mavzularni konstruktiv toifalarga birlashtiradi

5-mavzu bo'yicha amaliy mashg'ulot

Sotsiolingvistik kompetensiya

Maqsad: sotsiolingvistik kompetensiyaning mohiyati haqidagi bilimlardan foydalanish uchun amaliy topshiriqlardan foydalangan holda o'rgatish

Vazifalar:

1. Quyidagi tushunchalar bo'yicha nazariy bilimlarni amalda mustahkamlash: kommunikativ jarayon modelining tarkibiy qismlari, aloqa turli vaziyatlari, aloqa jarayoni.

2. Tinglovchi o'tgan material asosida taqdimot tayyorlashi kerak

Aloqa jarayonining kommunikativ tomonini, uning samaradorligini tahlil qiling.

Quyidagi texnologiya yordamida vazifani bajaring: vaziyatni tavsiflang;

aloqa jarayoni modelining barcha tarkibiy qismlarini (kim, nima, qanday, kimga, qanday ta'sir bilan) tahlil qilish;

aloqa jarayoni samaradorligini baholash (eng yaxshi variantni taklif qilish).

1-vaziyat:

Voqea o'zni muzeydir. Shahar kuniga qadar kerakli miqdordagi bolalarni, boshlang'ich sinf o'quvchilarini "Mening kichkina Vatanim" mavzusiga bag'ishlangan o'quv-ko'ngilochar dasturni o'tkazish uchun to'plash kerak. Muzey rejasi bajarilishi uchun dasturning kontseptsiyasi ishlab chiqildi, mezbon va bo'lajak tadbir kuni tayinlandi.

Muassasa direktori ushbu ishni rahbarga ishonib topshirgan. U yaqinlashib kelayotgan tadbirga qizg'in tayyorgarlik ko'rganini hisobga olib, muzeyning boshqa xodimidan, mablag 'saqlovchisidan shahar maktablariga xabar berishni va ikki sinf bilan kelishishni iltimos qildi. Jang'arma qo'riqchisi tadbirdan bir kun oldin eslab, yo'riqnoma talabini unutdi. Men duch kelgan birinchi maktabga qo'ng'iroq qildim va ma'lumotni quyidagicha berdim:

- Salom! Bu muzeydan qilingan qo'ng'iroq. Ertaga, soat 11-00 da siz va bolalaringiz shahar kuniga bag'ishlangan tadbirda muzeyda bo'lishingiz kerak. - va keyin telefonni qo'yib qo'ydi, belgilangan kunda hech kim tadbirga kelmadi.

Tadbir to'xtatildi. Rejissyor "gilamchada" deb nomlangan. U mablag 'saqlovchisiga murojaat qildi va u, o'z navbatida, maktab xodimlarining ixtiyoriyligiga murojaat qildi. Gid mukofotdan mahrum qilindi. U bilan mablag'larni saqlovchi o'rtasidagi munosabatlar yomonlashdi.

6-mavzu bo'yicha amaliy mashg'ulot

Strategik kompetentsiya

Maqsad: strategik kompetentsiyaning mohiyati to'g'risidagi bilimlardan foydalanish uchun amaliy vazifalardan foydalanishni o'rgatish

Asosiy tushunchalar:

Vazifalar:

1. Quyidagi tushunchalar bo'yicha nazariy bilimlarni amalda mustahkamlash: nutq taktikasi, bashorat qilish, nutq mahorati

2. Tinglovchi o'tilgan material asosida taqdimot tayyorlashi kerak

Kompensatsion ta'lim strategik kompetentsiyasini shakllantirish jarayonida talabalar kompensatsion harakatlarni o'rganadilar (harakat - bu ma'lum bir maqsadga erishishga qaratilgan ma'lum nutq harakati), masalan, savolni shakllantirish, keyin - kompensatsion nutq taktikasi (nutq taktikasi - bu aloqa jarayonida aniq nutq harakatlari, yo'naltirilgan) strategiyani amalga oshirish va kommunikativ maqsadga erishish uchun), ular o'z navbatida vakolatni shakllantirishning "eng yuqori darajasi" bo'lgan aloqa strategiyasiga aylanadi.

Ushbu ish doirasida biz nutq faoliyatining turi sifatida o'qishni o'zlashtirishda talabalar tomonidan qo'llaniladigan kompensatsion ta'lim strategiyalari repertuarini tahlil qilishga harakat qildik. Ushbu strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- semantik prognoz qilish (matn mazmunini sarlavha, birinchi jumla va boshqalar bo'yicha bashorat qilish);

- og'zaki prognozlash (gap boshidagi sintaktik tuzilmani taxmin qilish);

- "chetlab o'tish" tilidagi qiyinchiliklar;

- farazlarni ilgari surish;

- taxminlar tizimini rivojlantirish va boshqalar.

Ushbu strategiyalarni ishlab chiqish uchun quyidagi mashqlar tizimidan foydalaniladi:

1) assotsiativ bashorat qilish;

2) tarkibiy va semantik prognozlash;

3) chegirma / induksiya;

4) assotsiativ semantizatsiya;

5) so'zlar-internatsionalizmlarni aniqlash;

6) morfologik qayta qurish;

- 7) so'z birikmasi;
- 8) fon bilimlarini bayon qilish.

Quyidagi vazifalar taklif etiladi:

1. "Dominant sarlavha so'ziga asoslanib, mutaxassislik sohasidagi kalit so'zlar haqida taxmin qiling."
2. "Matnda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning tarkibini tuzilishi va ma'nosi bo'yicha bashorat qiling."
3. "Muallifning asosiy g'oyasini sarlavha bo'yicha aniqlang."
4. "Notanish so'zning ma'nosini ona tilingizdagi so'zlar bilan o'xshashligiga qarab aniqlang."
5. "Ularning tarkibiga e'tibor qaratib, internatsionalizm so'zlarini toping."
6. «So'zlarni morfologik birliklar bo'yicha qayta tuzing; Ismlarni sifat va fe'lga moslashtirish; bo'sh joylarni maqolalar, predloglar bilan to'ldiring. "

1. "O'zingizning lingvistik tajribangiz va tilni bilish tizimingiz asosida tarkibni oldindan ko'ring".

Mashqlar

Kompensatsion ta'lim strategiyasini shakllantirish uchun shakllangan nutq ko'nikmalariga qarab o'ziga xos bo'ladi.

Semantik ma'lumotlarning turli toifalarini ajratib, kutishni o'rgatish uchun mashqlar:

1. Matn qismini tinglang va grafik matnda uning o'rnini toping.
2. Matn qismini tinglang va tegishli grafik matnda uni o'tkazib yuboradigan joyni toping.
3. Bir qator jummalarni ko'rib chiqing, yopishqoqni aniqlang va jummalarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtiring.

1. Har bir semantik tezis uchun kalit so'zlarni tanlang va matnning bir qismini tinglaganingizdan so'ng, so'zlarning qanchalik to'g'ri tanlanganligini aniqlang.

Eshitish xotirasi, diqqat, tasavvur, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun mashqlar:

1. Mantiqan bog'langan ikkita iborani tinglang va ularni takrorlang.
2. Nutq naqshlarini tinglang va tegishli rasmlarni ko'rsating.

3. Gaplarni tinglang va narsalarda tegishli harakatlarni bajaring yoki bu harakatlarga taqlid qiling.

4. Gaplarni tinglang va ularni mantiqiy ketma-ketlikda tartibga soling.

5. Ikki iborani tinglang va ikkinchisida nima etishmayotganligini (yangi) ayting.

1. So'zga chiqqandan keyin yangi pozitsiyalar qo'shilgan gaplarni har xil holatlarda takrorlang (oxirida, gapning o'rtasida).
2. So'zlovchidan keyin bir xil so'z bilan yoki bir xil grammatik tuzilishga ega bo'lgan turli xil jummalarni takrorlang.
3. Kartochkada yozilgan va notiq tomonidan aytilgan gaplarni solishtiring. Ularning orasidagi leksik va grammatik farqlarni o'rnatib.
4. O'qish vazifalarini tinglang va ularni bajaring.
5. Ma'ruzachi tomonidan aytilgan gaplarni tez sur'atlarda tinglang va ularning kartada yozilganlariga mos kelishini aniqlashga harakat qiling.

O'qishni o'rgatish

Til taxmin qilish uchun mashqlar (rasmiy xususiyatlar va kontekst bo'yicha):

1. Qaysi nutq qismlari tanlangan so'zlar ekanligini rasmiy belgilar bilan aniqlang.
 2. Qo'shma so'zni uning tarkibiy qismlariga ajrating.
 3. Bir xil ildizi bo'lgan so'zlarni guruhlang va prefikslarning (qo'shimchalarning) ma'nolarini hisobga olgan holda ularning ma'nosini taxmin qiling.
 4. Rasmiy asoslarda gapning predmeti va predikati guruhini aniqlang.
 5. Ko'rsatilgan so'zlardan foydalanib, bo'sh joylarni to'ldiring va jummalarni qayta tiklang. Gaplarni ona tilingizga tarjima qiling.
1. Gaplarni o'qing va shaxsning kasbini yoki kasbini ko'rsatadigan qo'shimchalar bilan ismlarni (sifatlar, qo'shimchalar) tanlang, ushbu so'zlarni lug'atsiz tarjima qiling.
 2. Chizilgan so'zlarning ma'nosini belgilaydigan so'zlar va iboralarni sanab o'ting. (Talabalar tomonidan allaqachon faol o'rganilgan so'zlar ostiga chizilgan).
 3. Gaplarni o'qing, ajratilgan so'zlarning ma'nosini taxmin qiling.
 4. So'zlarning ma'nolarini o'zbek yoki rus so'zlari bilan fonetik va grafik o'xshashligi bilan aniqlang.
 5. Olingan (konvertatsiya qilingan, murakkab) so'zlarning ma'nosini aniqlang va lug'atda o'zingizni tekshiring.
 5. Gaplarni o'qing, xalqaro so'zlarni toping va ularning ma'nosi ona tili va tarjima tilida bir xilligini ayting.
 6. Gaplarni o'qing va ulardagi noaniq so'zlarni qidiring. Ushbu so'zlarning siz uchun yangi ma'nolarini ko'rsating.

7. Bir juft jumlani o'qing. Kontekstga asoslanib, ajratilgan so'zlarning ma'nosini taxmin qiling. Taxminingizni lug'at bilan tekshiring.

8. Matnni ikkinchi marta ko'rib chiqing, notanish so'zlarni toping, ularning mazmunini kontekstdan taxmin qiling.

9. Matnning bir qismini o'qing va matnning asosiy mazmunini tushunishga to'sqinlik qiladigan so'zlarning ma'nosini kontekstdan taxmin qilishga harakat qiling.

10. Matnni o'qing, qaysi so'zlar yoki so'zlarning qismlari etishmayotganligini taxmin qiling.

11. Matnni o'qing va berilgan so'zlardan matnning keyingi jumllarini bajarish uchun zarur bo'lgan narsalarni tanlang.

12. Ma'nosi jihatidan yaqin bo'lgan fe'llarni o'rnini bosadigan so'z birikmalarini ayting.

Yozishni o'rganish

O'qilganlarning mazmunini bashorat qilish mashqlari:

1. Sarlavhani o'qing va ushbu matnda nima (kim) muhokama qilinishini ayting.

2. Abzatlarning birinchi jumllarini o'qing va matnda ko'rib chiqiladigan savollarni nomlang.

3. Matnning oxirgi xatboshisini o'qing va ushbu xulosadan oldin qanday tarkib bo'lishi mumkinligini ayting.

GLOSSARIY

Adabiy aloqa – turli xalqlar o‘rtasidagi adabiyot sohasidagi o‘zaro hamkorlik: badiiy asarlarning bir tildan ikkinchisiga tarjima qilinishi, biror milliy adabiyot yoki jahon so‘z san’ati yutuqlarining boshqa xalq tomonidan o‘zlashtirilishi va yangicha muhitda rivojlantirilishidir. Adabiy aloqalarning ikki ko‘rinishi mavjud: 1) adabiyoti rivojlangan bir xalq adabiy yutuqlarining bir yoki bir necha xalqlar tomonidan o‘zlashtirilishi; 2) xalqlarning adabiyotlarini o‘zaro ayirboshlashi. Adabiy aloqalarning birinchi ko‘rinishi ko‘proq o‘tmishda amal qilgan. Ikkinchi ko‘rinishi keyingi davrlarda yetakchilik qilmoqda.

Adabiy ta’sir – adabiy aloqa va badiiy tarjima mahsuli bo‘lib, muayyan davr (antik davr, Sharq va G‘arb uyg‘onish davrlari) yoki xalq (fors, arab, fransuz) adabiyoti, biror adabiy oqim (romantizm, realizm), yo‘nalish (ma’rifatparvarlik), muhit (Hiroit (XVI), Qo‘qon (XIX) adabiy muhiti), an’ana (xamsachilik an’anasi), ma’lum bir ijodkor (Hofiz, Navoiy, Chexov) ta’sir ob’ekti sifatida maydonga chiqishi mumkin. Har bir ijodkor adabiy ta’sir manbai ham bo‘lishi mumkin.

Avtomatik tarjima – mashinaviy tarjima. Bu kibernetika fanining kashfiyoti bo‘lib, matematik mantiq asosida til materiallarini dasturlashtirishga asoslangan. Avtomatik tarjima faqat bir ma’noli so‘zlar va bir xil grammatik tuzilishga ega tillardan tarjimadagina muvaffaqiyat keltirish mumkin. U so‘zlarni o‘z o‘rnida tarjima qilib qo‘yadi – keyin ular asosida qayta gap tuzish kerak bo‘ladi. Bu ikkinchi ish bo‘ladi. Avtomatik tarjima ijodiy tarjimaning o‘rnini bosolmaydi.

Adaptatsiya (lotincha: moslashtirish, soddalashtirish, yengillashtirish) – adabiyotshunoslikda asosan mumtoz adabiyot namunalarining zamonaviy o‘quvchilarning tushunishini hisobga olib, soddalashtirilgan nashri. Tarjimashunoslikda adaptatsiya ikki ma’noda qo‘llanadi: 1) asarni qisqartirib, yengillashtirib, milliyashtirib tarjima qilish; 2) ayrim so‘z, tushuncha va terminlarni tarjima jarayonida o‘quvchiga moslashtirish.

Adekvat tarjima (lotincha: tenglashtirilgan, teng, muvofiq, muqobil) – asl nusxaga har jihatdan muvofiq, uni to‘liq aks ettiruvchi, shakl va mazmun jihatidan mos keluvchi, muallif uslubi saqlanib, badiiyat qayta yaratilgan tarjima. Realistik tarjima talabiga ko‘ra, asarning ham asliga to‘g‘ri, ham badiiy jihatdan go‘zal va ta’sirchan tarjima qilinishi uchun tarjimon asl nusxani u qanday bo‘lsa shunday – barcha yutuq va kamchiliklari bilan o‘ziday tarjima qilishi, asarga sayqal bermasligi, so‘z va iboralarni tushirib qoldirmasligi, asosiy e’tiborni mazmunga qaratib, shaklni unutmasligi yoki aksincha, shaklga mahliyo bo‘lib, mazmunni buzmasligi kerak.

Adekvat almashtirish – asliyatdagi so‘z va iboralarni tarjima tilidagi teng ma’noli so‘z va iboralar bilan almashtirish. Bunda tarjimon so‘zma-so‘z tarjima yo‘lidan bormay, tajribasiga tayanib, mahorat bilan ish ko‘radi.

Akademik tarjima – “asliyatni ilmiy tadqiq qilish maqsadida amalga oshirilgan tarjima. Bunda asliyatning mazmunigina saqlangani holda, shakli e’tibordan chetda qoladi. She’riy asarga xos qofiya, turoq kabi hodisalar alohida e’tibor bilan tiklanmaydi. Tarjimaviy matn asliyatning taglamasiga o‘xshashligi sababli kitobxonga badiiy tarjimadek to‘laqonli estetik zavq baxsh eta olmaydi.

Antinomiya (yunoncha: anti – zid, nomos – qonun) –ziddiyatlar haqidagi qonun

(ziddiyatli qonuniyatlar). Tarjimashunoslikda ham bir qator o‘zaro zid, bir-birini inkor etadigan qonuniyatlar mavjud: tarjima nazariyasi tilshunoslik asosiga qurilishi kerak – tarjimashunoslik adabiyotshunoslik asosiga qurilishi kerak; asar hijjalab, so‘zma-so‘z o‘g‘irilishi kerak – asar erkin ijodiy tarjima qilinishi kerak; tarjima jarayonida asarni milliylashtirish lozim – tarjimada asarda tasvirlangan milliy xususiyatlarni aynan aks ettirish zarur; tarjima asliyatday o‘qilsin – tarjimaning tarjimaligi bilinib tursin; tarjima muallifning uslubini aks ettirsin – tarjima mutarjimning uslubini aks ettirsin va h.

Arxaizm (yunoncha: ilk, qadimgi) – Tarjimada arxaizmlardan ikki maqsadda foydalaniladi: 1. Mumtoz asarlar tarjimasida. 2. Tarixiy mavzudagi asarlar tarjimasida. Asarda tasvirlangan davr ruhini asliyatga muvofiq aks ettirish, qahramonlar nutqi tabiiyligini saqlash maqsadida tarixiy asarlar tarjimasida muayyan darajada tilning arxaik boyligidan foydalaniladi.

Asliyat – tarjima uchun asos bo‘lgan asar, original. Bu bevosita tarjimaga taalluqli bo‘lib, bilvosita tarjima uchun uning boshqa tildagi tarjimasi, ba’zida hatto tarjimasining tarjimasi ham asliyat vazifasini bajarishi mumkin. Masalan, A.Qahorning “Shohi so‘zana” komediyasi o‘zbekchadan ruschaga, ruschadan fransuzchaga, fransuzchadan yunonchaga tarjima qilingan. Demak, yunoncha tarjima uchun fransuzcha asliyat bo‘lib xizmat qilgan.

Asliyatdan oshirib tarjima qilish – asosan kichik hajmdagi asarlarga, katta asarlarning esa muayyan qismiga oid tarjima hodisasi. Ba’zida asliyat bilan raqobat qilar darajada mukammal, hatto qaysidir jihatdan undan ustun tarjimalarga ham duch kelamiz. Uning ob’ektiv va sub’ektiv sabablari bo‘ladi.

Badiiy tarjima – badiiy asarlar tarjimasidir. Tildan muqobil vositalar izlab topish va tanlash xususiyatiga egaligi jihatidan har qanday tarjima ijodiy xarakter kasb etadi, lekin tilning ifodaviyligi bilan chambarchas bog‘liqligi va badiiyat qonuniyatlariga bo‘ysunishi tufayli badiiy tarjima san’at hisoblanadi. Shuning uchun badiiy tarjima til bilgan har qanday mutaxassis shug‘ullanib ketaveradigan soha emas, unga shoir, yozuvchi va badiiy tab’dan bobahra kishilar qo‘l uradilar.

Badiiy tarjima prinsiplari – sohaning asosiy qonun-qoidalari, tarjimon oldiga qo‘yadigan shart va talablari. Ularning asosiylari: 1) tarjima har jihatdan asl nusxaga mos bo‘lishi; 2) uni ijodiy aks ettirishi; 3) milliy shakli va ruhini saqlashi; 4) muallif uslubini qayta yaratishi; 5) asarning estetik ma’nosini ham tiklashi; 6) tarjimon tarjima qilish iste’dodiga ham ega bo‘lishi kerak va h.

Badiiy uslub – badiiy adabiyotga xos uslub bo‘lib, unda badiiylik, ifodaviylik, ta’sirchanlik kuchli bo‘ladi. Badiiy uslubda mavzu va uslub jihatidan chegaralanish yo‘q. Shuning uchun u “aralash uslub” ham deyiladi. Chunki unda badiiy uslubdan tashqari, qahramonlar nutqida so‘zlashuv uslubi, ilmiy, publisistik uslublardan ham o‘rni-o‘rni bilan foydalaniladi.

Bevosita tarjima – to‘g‘ridan-to‘g‘ri asliyatdan tarjima. Bu – eng to‘g‘ri va maqbul yo‘l bo‘lsa-da, barcha tillardan bevosita tarjima qilish imkoniyati hamisha ham mavjud emas. Shuning uchun vositachi til xizmatidan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Bizda fors va arab tillaridan bevosita tarjima qilib kelingan. XX asrda rus tilidan bevosita tarjima qilish kuchaydi. Shuningdek, ingliz, fransuz, ispan tillaridan tajriba qilib ko‘rildi, xitoy, ozarbayjon, kabi yaqin tillardan tarjimalar amalga oshirildi.

Bilvosita tarjima – vositachi til orqali tarjima qilish. Bilvosita tarjimaning ikki

shakli mavjud: 1. muayyan asarni uning boshqa tildagi tarjimasi orqali tarjima qilish; 2. til bilmaydigan tarjimon uchun maxsus tayyorlab beriladigan taglama asosida o'g'irish.

Bilingvizm (lotincha: bu – ikki, lingvia – til) – ikki tillilik, zullisonaynlik. Jahon adabiyoti tarixida uch (masalan, Ubaydiy o'zbek, fors-tojik va arab, A.K.Tolstoy rus, fransuz va nemis), hatto to'rt (masalan, I.S.Turgenov rus, nemis, fransuz va ingliz) tilda yozgan adiblar o'tgan bo'lsa-da, ko'pchilik ikki tilda o'z salohiyatini namoyon qilgan. Bilingvizm (zullisonaynlik, dvuyazichie) hodisasi keng tarqalgan tushunchadir.

Ekvivalent (lot.: biror narsaga har jihatdan teng bo'lgan, uning o'rnini bosa oladigan narsa; teng ma'noli, teng qiymatli) – tarjimaning asliyatga har jihatdan muvofiqligi. Ba'zida kontekst ichidagina bir-biriga mos keladigan, bir-birining o'rnini qoplaydigan so'z va so'z birikmalari ham shartli ravishda ekvivalentlik maqomida bo'ladi. Ikki tilda kontekstsiz ham ma'nolari bir-biriga o'xshash bo'lgan maqol, matal va iboralar ham ekvivalent birikma deb yuritiladi. Jumladan, “цыплят по осени считают” – “jo'jani kuzda sanaydilar”, “покорную голову меч не сечет” – “egilgan boshni qilich kesmas” va h. Odatda, ekvivalent birikmalarning faqat ma'nosigina emas, balki shakli, hatto ob'ektlari ham bir-biriga muvofiq tushadi. Ya.I.Reskerning fikricha, hatto boshqa tildan so'zma-so'z tarjima qilish natijasida ba'zan buzib tarjima qilingan so'z va iboralar ham (agar tilga singib ketgan bo'lsa), ekvivalent bo'la oladi. Masalan: *Ловя на слове – So'zlaridan ushlab olib, Поживем – увидим – Отон bo'lsak – ko'rarmiz.*

Ekvivalentsiz leksika – tarjima tilida muqobili bo'lmagan asliyat tilidagi til birliklari.

Ekvileniarlik (lot.: satrlar tengligi) – she'riy tarjimada satrlar tengligi va aniqligiga rioya qilish. She'rda ifodalangan fikrni to'la ifodalash uchun tarjimonlar ba'zida misra orttiradilar. Masalan, U.Nosir A.S.Pushkinning “Boqchasaroy fontani”, M.Yu.Lermontovning “Demon” poemalari tarjimasida shunday usulni qo'llagan.

Ekviritmiya (lot.: ritm tengligi) – she'riy tarjimada talaffuz va ohang aniqligi. Muayyan vazn va qat'iy qofiyalanish tartibiga ega bo'lmagan verlibr, sərbast kabi erkin she'rlar tarjimasida ritmik muvofiqlik va intonatsiyani berish asosiy o'rin tutadi.

Erkin tarjima – asl nusxaning g'oyaviy mazmuni va badiiy xususiyatlarini o'zgartiruvchi, uni butunlay boshqa izga solib yuboruvchi tarjima prinsipi. Bunday tarjimada muallif uslubi emas, balki tarjimon uslubi ustun turadi. U asliyatni xohlaganicha o'zgartiradi, qisqartiradi, unga o'zidan qo'shadi. Ba'zida asl nusxa mazmuni va syujetini saqlagan holda uni o'z so'zlari bilan yangidan yozib chiqadi.

Formalizm (inglizcha: shakl, tashqi ko'rinish) – shaklning rolini bo'rttirib, mazmunni shaklga qurbon qilish. U tarjima sohasidagi shaklbozlik – asliyat shaklini mazmunidan ustun qo'yish. Asliyatga shaklan muvofiq, lekin tarjima tiliga mazmunan nomuvofiq tarjima.

Frazeologizmlar – turg'un so'z birikmalari: maqol, matal va ibora (idioma)lar. Frazeologizmlar tarjimasida quyidagi usullar qo'llanadi: 1) asl nusxadagi frazeologizmga tarjima tilidan teng qiymatli ekvivalent qidirib topish; 2) muqobil variant topib qo'yish; 3) frazeologizmi aynan, so'zma-so'z tarjima qilish. Har uchala holat ham uchramagan taqdirda tarjimon ularning umumiy ma'nosini aks ettirish bilan kifoyalanadi.

Grammatik tarjima – til o‘rganishning dastlabki bosqichida kuzatiladigan so‘z va so‘z birikmalarining uslubiy ma‘nosiga emas, grammatik shakliga e‘tibor qaratib, otni ot, sifatni sifat, sonni son... tarzida tarjima qilishga urinish. Bu prinsip ko‘pda o‘zini oqlamaydi.

Hijjaviy tarjima – turli-tuman tillarning so‘zlari o‘rtasidagi nuqul tashqi, shakliy o‘xshashlikka asoslangan mexanik tarjima. Bu tarjima sohasidagi shaklbozlik bo‘lib, unga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Xususan, obrazli iboralar tarjimasida bu hol pand beradi. Aytaylik, “смеялся под усы” iborasini “mo‘ylovi ostida kuldi” emas, “miyig‘ida kuldi”, “говорит русским языком” iborasini “rus tilida gapirmoq” emas, “ochiq-oydin gapirmoq” deb tarjima qilish kerak.

Jahon adabiyoti – barcha xalqlarning dunyo jamoatchiligi tomonidan e‘tirof etilgan so‘z san‘ati durdonalari majmui. Jahon adabiyoti yaxlit vujud bo‘lib, u katta-kichik turli milliy adabiyotlarning barkamol namunalari asosida tarkib topadi. Bu tushunchani ilk bor I.V.Gyote ilmiy muomalaga kiritgan.

Ijodiy aniqlik – asliyatning asosiy fazilatlarini qayta yaratishga xizmat qiladigan, asarning tarjima tilida barkamol chiqishini ta‘minlaydigan ijodiy ma‘nodagi erkinlik.

Ijodiy tarjima – asl nusxaga ijodiy munosabatda bo‘lish orqali uning g‘oyaviy mazmuni, shakliy jihatlari, uslubi, jarangini yangi tilda qayta tiklash. Badiiy tarjima ijodiy yondashuvni taqozo etadi. Asliyatga ijodiy munosabatda bo‘lmay turib unga muvofiq tarjima yaratib bo‘lmaydi. Ijodiy tarjima orqali o‘quvchiga manzur bo‘ladigan so‘z san‘ati durdonasi yaratiladi. “Ijodiylik bilan erkinlik bir-biri bilan aloqador, bir-birini to‘ldiradigan, taqozo etadigan tushunchalar. Lekin ular orasida farq bor. Bu yaqinlik shundaki, ijodiylik ham, erkinlik ham formalizmga, hijjalab o‘girishga zid prinsiplar bo‘lib, tarjimonning huquqlarini kengaytiradi. Erkinlik bilan ijodiylik to‘la mos kelgan joyda aniq tarjima hosil bo‘ladi.

Ijtimoiy-siyosiy matnlar tarjimasidamatni tushunarli va lo‘nda ifodalash, publisistik ruh va uslubiy bo‘yoqdorlikni qayta yaratish, ko‘p ishlatiladigan atamalar, nomlar, qisqartmalar **bir xilligiga** rioya qilish kerak bo‘ladi. Masalan: “respublika” so‘zini “jumhuriyat”ga aylantirib qo‘ymaslik kerak.

Izohli tarjima – tarjimada ba‘zi so‘z va tushunchalarni izohlab ketish. Asliyat o‘quvchisiga shundog‘am tushunarli bo‘lgan so‘z, tushuncha yoki tashbeh tarjima o‘quvchisiga yetarli darajada tushunarli bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun bunday hollarda tarjimonlar ba‘zida qo‘shimcha izoh berib o‘tadilar.

Identifikatsiya (lot.: aynanlashtirmoq, tenglashtirmoq) – tarjima jarayoni bosqichi. “Bu tarjima tilida asliyatning g‘oyaviy-badiiy mazmuni, funksional-uslubiy, ma‘no jihatidan teng bo‘lishini ta‘minlashga yo‘naltirilgan sayqal berish va tahrir jarayonidir. Bu bosqichda tarjima qilinayotgan ibora va birikma, jumla va bo‘laklar jiddiy tahlil qilinadi, ularning ekvivalentlik darajalari qiyoslanadi.

Interpretatsiya (lotincha: tushuntirish) – sharhlash, izohlash, talqin qilish, tushuntirib berish, ochish. Boshqa tildagi ayrim birikmalarni agar o‘ziday olinadigan bo‘lsa, bunday tarjimadan hech qanday ma‘no chiqmaydi. Bunday hollarda shakliy jihatdan asliyatda bo‘lmagan ayrim so‘zlar tarjimada “qo‘shiladi”. Aslida esa “qo‘shilgan” narsaning o‘rni shaklan originalda bo‘lmasa ham, mazmunan biz uni bor deb bilamiz.

Kalkalamoq (fr.: nusxa olish, taqlid qilish) – boshqa til lug‘aviy birligidan ona

tili vositalari bilan soʻzma-soʻz tarjima qilish orqali yoki unga taqlidan yasalgan soʻz yoki ibora.

Kino tarjimasi – kinofilmlarni bir tildan ikkinchi tilga oʻgirish ijodiy va texnikaviy jarayondir. Bunda kinostudiyaning montaj, ovoz, filmni qayta ishlash hamda murakkab sʻyomka sexlari faoliyat koʻrsatadi.

Kolorit (lot.: rang, boʻyoq, manzara) – tasviriy sanʼatda real hayotni haqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning oʻzaro mutanosibligi. Adabiyotda badiiy asarning oʻziga xos xususiyati: milliylik, davr, joyning oʻziga xosligi.

Kompensatsiya (lotincha: tovon, badal, oʻrnini qoplash) – tarjimonning tarjima jarayonida qurbon berilgan bir tilga xos boʻlib, ikkinchi tilga koʻchirish qiyin boʻlgan koʻp maʼnoli soʻz, ibora yoki badiiy sanʼatlarning oʻrnini boshqa biror vosita bilan toʻldirishga urinishi, boshqacha aytganda, tovon toʻlashi.

Mahalliy kolorit – biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush, peyzaji va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda aks ettirish. Oʻzbek xalqiga xos umumiy xususiyatlar milliy koloritni tashkil etsa, har bir viloyat yoki joyga oid oʻziga xosliklar mahalliy kolorit hisoblanadi.

Milliylik – har bir millatning boshqalardan ajralib turadigan, oʻzigagina xos xususiyatlari majmui. Ularni u yoki bu millatning maʼnaviy faoliyati va moddiy hayotidagi oʻziga xosliklar deb, ikkiga ajratib qarash mumkin.

Milliy kolorit – badiiy asarda aks etgan u yoki bu xalqqa xos xususiyatlar majmui. Milliylik xususiyatlari: 1. Moddiy tirikchilik sharoitidan olinib, majoziy maʼnoda ishlatiladigan xos soʻzlar tarjimasi: rus tilidagi bodringday burun – oʻzbekchaga burni oʻqlovday. 2. Tarjimada kishi nomlari va laqablarining berilishi: Ilgari nomlar milliyashtirilib olingan: Ilya – Ilyos, Solomon – Sulaymon, Avraam – Ibrohim, Iisus – Iso (Masih), Adam – Odam Ato, Yeva – Momo Havo, Aristotel – Arastu, Platon – Aflotun. 3. Diniy istilohlar, tushunchalar. Gomerning “Iliada” asari tarjimasida Q.Mirmuhamedov takrordan qochish maqsadidami, Olimp xudolarini goh ilohlar, goh maʼbudlar, goh Ollolhar deb ham yuboradiki, bu notoʻgʻri. Chunki, Alloh yagona, ikkinchidan, faqat islom dinida xudo bu nom bilan ataladi. Kafkaning “Jarayon” romani tarjimasida V.Fayzullo bir oʻrinda nasroniy dinining muqaddas kitobi Injilni Kalomulloh deb oladi. Baʼzan faqihni – sudya, azon aytishni – choʻqintirish deb tarjima qilish hollari uchraydi. 4. Baʼzi jugʻrofiy nomlarning ham qabul qilingan shakllari mavjudki, ularni eʼtiborda tutish taqozo qilinadi. 5. Taom nomlarini ham quyidagi kabi milliyashtirib tarjima qilish hollari uchraydi: palov – risovaya kasha, chalop – okroshka, pirog – somsa, kotlet – qiyma et, kasha – shovla. 6. Cholgʻu asboblari va musiqiy atamalar tarjimasida ham nayni fleyta, barabanni doʻmbira, muzani rubob deb tarjima qilish milliy sozlar haqida notoʻgʻri tasavvur tugʻdirishi jihatidan oʻzini oqlamaydi. 7. Kiyim-kechaklar nomi tarjimasida ham toʻnni – palto, qiyiqchani – remen, shubani – charm toʻn, xalatni – guppi, kulohni – shapka tarzida tarjima qilish xato. 8. Adabiy terminlar tarjimasida ruboiyni yoki tuyuqni – chetverostishie, barmoq vaznini – palchikovaya sistema deb boʻlmaydi. 9. Toponimlar: “Boburnoma”ning inglizcha tarjimasida “Kamrud” (Oz suvli daryocha)ning – “bezvodnaya doroga” (“qaqroq yoʻl”) deb olinishi toʻgʻri emas. Chunki u daryo nomi. 10. Asarlarning nomi tarjimasi ham jiddiy yondashishni taqozo qiladi: Plastirni – Haftiyak deb tarjima qilish notoʻgʻri. 11. Har bir xalqning mehnat

qurollari ham o‘ziga xos: ularni o‘zgartirib yuborish milliylikni yo‘qqa chiqaradi. 12. Qush, hayvon va hasharotlar nomi ham har bir joyning o‘ziga xos iqlimi va tabiatiga bog‘liq. 13. Mevalar nomi tarjimasida ham milliylikni saqlash kerak (“Boburnoma”ning inglizcha tarjimasida “olma” – “behi”, “nashvati” – “qovun navi”, “mehrigiyoh”-“mandragora” (“zaharli o‘t”) deb xato tarjima qilingan.

Milliy xarakter – ma’lum moddiy asosda yaratilib, muayyan hayot sharoitining in’ikosi hisoblanadi. Shuning uchun ham obrazning milliy xarakterini o‘sha millatning hayotini, milliy tarixini, o‘ziga xosligi, an’analarini o‘rganish orqali to‘g‘ri tushunish mumkin.

Milliylik va tarjima muammolari – 1. Asarni tarjima jarayonida to‘la milliylashtirish. Bunda aslyatda tasvirlangan muhit tarjima mansub zaminga ko‘chiriladi, hatto asar qahramonlari nomlari ham yo tarjima qilinadi, yoki qaytadan milliy nomlanadi. 2. Asarni tarjima jarayonida qisman milliylashtirish. Bunga diniy tafovutlar, mafkuraviy cheklashlar, shuningdek, tarjima o‘quvchisiga tushunarli bo‘lishi uchun soddalashtirib tarjima qilish maqsadi sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, hind eposi “Kalila va Dimna”ning Muhammad Temur va Almaiylar amalga oshirgan tarjimalarida hindlarning milliy urf-odatlar aks etgan hikoyat, diniy marosimlar tasviri tushirib qoldirilgan. O‘lgan kishining jasadi o‘tda kuydirilib, kuli Gang daryosining muqaddas suviga sohib yuborilish marosimi o‘zbekcha tarjimalarga kiritilmagan”. 3. Tarjima har qancha mahorat bilan amalga oshirilgan bo‘lmasin, aksariyat tarjimonlar ayrim o‘rinlarni milliylashtirishdan o‘zlarini tiyolmaydilar. Milliy o‘zlik har bir tarjimada o‘zini namoyon qiladi. 4. Tarixiy asarlar tarjimasida arxaik so‘zlarni zamonaviylashtirib olish. Bu hol tarixiy koloritni buzadi: A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romani ruscha tarjimasida “tahsil” – “высшееобразование”, “mudarris” – “ректор”, “mullavachcha” – “студент” deb berilganki, bu tarixiy-milliy koloritga to‘g‘ri kelmaydi. O.Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romani nemischaga o‘girilganda “yo‘lak” – “туннель”ga, “chilim” – “трубка”ga, “kuloh” – “шапка”ga aylanib ketgan. 5. Milliy xos so‘zlarni tushunmay noto‘g‘ri tarjima qilish ham ko‘p uchraydi. Masalan, cho‘qintirish marosimini beshik to‘yi, but yuvish kechalarini hayit shomi deb tarjima qilib bo‘lmaydi. Yoki pasxa bilan ro‘zaning, ibodat bilan namozning farqi bor.

Muallif tarjimas – aslyatning muallifning o‘zi tomonidan amalga oshirilgan tarjimas.

Mualliflashtirilgan tarjima – muallif va tarjimon hamkorligida amalga oshirilgan tarjima. Masalan, P.Qodirov “Yulduzli tunlar” romanini Yuriy Surovsev bilan hamkorlikda ruschaga o‘giran. Bunda muallif va mutarjim o‘zaro kelishgan holda muayyan o‘zgarishlarni ham amalga oshirishlari, tarjima sifatini yaxshilash uchun ba’zi erkinliklarga ham yo‘l qo‘yishlari mumkin. “Mualliflashtirilgan degan tushuncha ba’zi hollarda asarda bor va zarur narsalarni yo‘qotish va unga yo‘q va keraksiz narsalarni kiritish, muallif uslubini siyqalashtirish hamda uni o‘zi bilganicha tahrir qilishni anglatuvchi terminga aylanmoqda”. Shuning uchun ham N.Vladimirova mualliflashtirilgan degani erkin tarjima bo‘lmay, balki muallifning roziligi olingan tarjimadir deb yozgan edi.

Muallif uslubi unsurlari – ikki xil: 1. tarjima matniga o‘zgarishsiz ko‘chib o‘tuvchi unsurlar: asarning kompozision qurilishi, syujet yo‘nalishi, tabiat tasviri,

portret yaratish, xarakter yoki tip yaratish usuli va b; 2. tarjimada tarjimon mahoratiga bog‘liq ravishda o‘zgarishi mumkin bo‘lgan unsurlar: asar jumllarining uzun-qisqaligi, ulardagi so‘z tartibi.

Muqobil (arabcha: qarshi, zid) – bu so‘z tarjimashunoslikda aynan teng, barobar; mos, muvofiq ma’nosida qo‘llanadi. Adekvat tarjima ba’zida muqobil tarjima deb ham yuritiladi.

Navbatchi so‘zlar – she’riy tarjimada misrani to‘ldirish yoki qofiya talabi bilan tirkaladigan matnga aloqasiz qo‘shimcha so‘zlar. Ular zarur bo‘lib qolganda ishlatiladigan tayyor so‘zlar bo‘lib, ko‘p va xilma-xildir: **ammo, lekin, biroq, bot, sekin, bu dam, tez, ba’zan, agar, magar** va h.

Obrazlashtirilgan tarjima – muallifning individual ijodiga xos tasvirni yuzaga keltirgan lisoniy vositalar asossiz ravishda obrazli iboralar, uslubiy bo‘yoqdor so‘zlar, badiiy tasvir vositalari bilan almashtirib o‘girilgan tarjima. Buning natijasida muallif tasviri buziladi.

Qayta tarjima – muayyan asarning bir tildagi ikkinchi, uchinchi va hokazo tarjimasi. Masalan, Sa’diyning “Guliston” asari o‘zbek tiliga to‘rt marta, A.S. Pushkinning “Haykal” she’ri olti marta tarjima qilingan. Jahon so‘z san’atining durdona asarlariga har bir zamonning o‘z talabi, har bir avlodning o‘z ehtiyoji bo‘ladi. Bu – yangi tarjimalarga yo‘l ochadi. G‘.Salomovning yozishicha, “tarjima paydo bo‘lgan davrdan boshlab qayta tarjimaga ehtiyoj kelib chiqqan”. Qayta tarjimaga, bizningcha, quyidagi omillar sabab bo‘ladi: 1. Davrlar o‘tishi bilan har qanday tarjima lisoniy jihatdan eskiradi va yangi zamon o‘quvchisi uni o‘qishda qiynaladi. Misol uchun, “Kalila va Dimna”, “Ming bir kecha”, “Qobusnoma”, “Shohnoma” kabi Sharq xalqlari orasida mashhur asarlar asrlar davomida bir necha marta tarjima qilingan bo‘lishiga qaramay, zamondoshlarimizning ehtiyojlari hisobga olinib, yangi davrda ular qaytadan o‘zbekchalashtirildi. 2. Har qanday mutarjimning ham buyuk so‘z ustalari “panjasiga panja” urgisi, o‘z imkoniyati, iste’dod kuchini sinab ko‘rgisi keladi. 3. Ilgari vositachi til orqali tarjima qilingan asarlarni endilikda bevosita asliyatdan tarjima qilish keng quloch yozayapti. 4. Avvalgi tarjimalarning saviyasi pastligi, qisqartirib yoki o‘zgartirib tarjima qilinganligi ham qayta tarjimalarni zarur qilib qo‘yadi.

Qiyosiy usul – tarjima sifatini aniqlashning asosiy vositasi. Har qanday tarjimaga asliyatga qiyosan baho beriladi. Tarjimon tomonidan yo‘l qo‘yilgan xato-kamchiliklarni ham shunchaki ko‘rsatib, uni tanqid qilish emas, balki ularning kelib chiqish sabablarini ochib berish muhim hisoblanadi. Tarjima tahlili asliyat bilan tarjima qiyosi doirasida qolib ketmasligi joiz. Bu – eng primitiv tahlil. Tarjimaga yaxlit baho berish kerak. Zero, tarjimaning ahamiyati yutuqlari yoki kamchiliklarining ko‘p yoki kamligi bilan belgilanadi. Umuman, tarjimani qiyosiy usuldan tekshirganda quyidagilarga e’tibor berish kerak bo‘ladi: *tarjima asliyatdan amalga oshirilganmi yoki vositachi til orqalimi? uzoq tillardan tarjima qilinganmi, yaqin tillardanmi? yozuvchi uslubining aks etishi tomonidan o‘rganish; milliy koloritning saqlanishi yuzasidan tahlil qilish; badiiy-tasviriy vositalarning qayta yaratilishini ko‘rib chiqish; frazeologizmlarning berilishini kuzatish; personajlar nutqining berilishi jihatidan tekshirish; qahramonlar portretining yaratilishiga e’tibor qilish; tabiat manzaralarining berilishini tadqiq etish; shakl va mazmun uyg‘unligi jihatidan tadqiq*

etish; turli terminlarning berilishi jihatidan o'rganish; milliy xos so'zlar – realiyalarning aks etishini tahlil qilish; she'riy tarjimalarni vazn, qofiya va radifning berilishi jihatidan tekshirish va h.

Personajlar nutqi tarjimasini – badiiy asar qahramonlarining o'ziga xos gapirish usulini tarjimada qayta yaratish. Personaj nutqi har bir qahramonning yoshi, jamiyatdagi mavqei, kasb-kori, savodxonlik darajasiga bog'liq ravishda shakllanadi. Unda jonli tilga, shevaga xos unsurlar ko'p bo'ladi, adabiy tildan farqlanib, ba'zi so'zlarni buzib talaffuz qilish hollari uchraydi. Asl nusxada o'z aksini topgan bu so'zlashuv uslubi tarjimada ham imkon qadar o'z aksini topishi kerak. Tarjimada ham har bir personaj “o'z tili”da gapirishi kerak. Tarjima jarayonida adabiy tilga moslash ular nutqining tabiiyligini yo'qqa chiqaradi.

Realistik tarjima (realizm yunoncha: mavjud, haqiqiy) – bu realistik adabiyot bilan bog'liq tushuncha bo'lib, realistik adabiyot hayotni haqiqatga muvofiq tasvirlaganidek realistik tarjima asarni asliga muvofiq aks ettiradi.

Realiya (lotincha: narsaga, buyumga oid) – u yoki bu millatga xos so'z va tushunchalar (milliy xos so'zlar). Realialar xalqning milliy xususiyatini ifodalab, badiiy asarda milliy koloritni yuzaga chiqaradi. Realialarga xalq hayotining moddiy sharoiti va ma'naviy turmush tarzi bilan bog'liq kishi va joy nomlari, marosimlar, urf-odat va udumlar, kiyimlar, taomlar, ro'zg'or anjomlari, cholg'u asboblari va boshqalar kiradi.

Sahna asarlari tarjimasini – janriy tabiatiga ko'ra sahna asarlari tarjimasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud: dramada – ruhiy holat ifodasi, komediyada – kulgi chiqarish, tragediyada – voqealar shiddati, fojia tasviri asosiy o'rin tutadi.

Sinxron tarjima (yun.: bir vaqtli, bir davrli) – asliyat matni bilan bir vaqtda amalga oshiriladigan og'zaki tarjima. Sinxron katta anjumanlar, konferensiyalar, xalqaro miqyosdagi uchrashuvlarda til bilmaydigan ishtirokchilar uchun amalga oshiriladi. **Sinxronist** – nutqni notiq bilan ketma-ket tarjima qilib boruvchi tarjimon.

Soxta ekvivalent – shaklan bir-biriga aynan o'xshagani bilan mazmunan bir-biridan keskin farq qiladigan so'zlar. Tarjimashunoslikda bu til hodisasi XIX asr oxirlarida ilk bor qayd etilib, XX asr boshlaridan e'tiboran maxsus o'rganila boshlangan. Fransuz lug'atshunoslari M.Kesler va J.Derokini “Inglizcha-fransuzcha tarjimonning aldoqchi do'stlari” degan lug'at tuzganlar. Keyinchalik bu til hodisasini ifoda etish uchun boshqa terminlar ham paydo bo'ldi. “Tillararo omonimlar”, “tillararo analogizmlar”, “ohangdosh so'zlar”, “aldog'chi so'zlar”. Ular asosan yaqin tillarda, ba'zan uzoq tillarda ham uchraydi. Masalan, “akademik” so'zi nemis tilida “oliy ma'lumotli kishi”, “talaba”, “oliy maktab o'qituvchisi” va goho “akademik” ma'nolarini anglatasa, rus va o'zbek tillarida asosan “Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi” ma'nosida keladi.

So'zma-so'z tarjima – hech narsani almashtirmasdan yoki qayta guruhlashtirmasdan, so'zni so'z bilan tarjima qilish. Tarjimada so'zni emas, ma'noni berish muhim. Shuning uchun so'zma-so'z tarjimadan qochishga da'vat qilinadi. Lekin ba'zida so'zma-so'z tarjima qilish imkoniyati ham mavjud bo'ladi, ya'ni asliyat aynan – so'zma-so'z tarjima tiliga ko'chadi. Bunday imkoniyatdan foydalanish kerak. Chunki so'zma-so'z tarjima muayyan hollarda qonuniy hodisadir. Ayniqsa, yaqin tillardan tarjimada so'zma-so'z o'girish imkoni ko'proq. Oddiy jumalarnigina emas,

ba'zida hatto frazeologizmlarni ham so'zma-so'z tarjima qilish mumkin va o'zini oqlagan o'rinlarda bu usulni rad etib bo'lmaydi. Masalan: Терпи казак, атаманом будешь. – Sabr qil, kazak, ataman bo'lasan. Если не сдается, его уничтожают. – Agar dushman taslim bo'lmasa, uni yanchib tashlaydilar. Holva degan bilan og'iz chuchimaydi. – “Халва” сколько не говори, во рту сладко не станет. So'zma-so'z tarjimadan maqsad aniqlikka erishish bo'lib, bunda matnning botiniy mazmunidan ko'ra zohiriy so'zini berishga harakat qilinadi. So'zma-so'z tarjimaning ko'pincha hijjalab tarjima qilish ma'nosida qo'llanilib kelishini ko'zda tutib, G'.Salomov uning o'rniga “aniq tarjima” terminidan foydalanish maqsadga muvofiqligini taklif etgan edi. Chunki rus tilida ham “дословный перевод” ko'p hollarda formalistik – “bukvalniy perevod” ma'nosida ishlatilganligi sababli A.V.Fedorov tavsiya qilgan “точный перевод” termini ma'qul ko'rinadi.

Chog'ishtirish – muayyan asarning bir tilga (ichki) va qardosh tillarga (tashqi) qilingan ko'plab tarjimalarini o'zaro solishtirib o'rganish. Bu termini G'.Salomov taklif qilgan edi.

Sheva elementlari tarjimasi – ko'pchilik tarjimashunoslar asl nusxadagi sheva elementlarini tarjima qilinayotgan tildagi aynan sheva so'zlari bilan berish shart emas, uni so'zlarning o'zaro birikishi – sintaksis va ma'lum intonatsiya yordamida ham aks ettirish mumkin, degan fikrni ilgari suradilar. S.Olimov ham F.Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” romani tarjimasida Toshkent shevasiga xos “shag'am”, “ha-de”, “talinka”, “o'zi” o'rnida “o'zligi” so'zlarini qo'llagani uchun I.G'afurovni tanqid qilgan edi. Chunki bir xalq vakilining boshqa xalq shevasida gapirishi g'alat tuyuladida. Shevaga xos so'zlar tarjimasida uch xil usul qo'llanilmoqda: 1) biror shevada tarjima qilish, 2) adabiy tildagi so'zlar bilan almashtirish, 3) aynan qoldirib, matn ostida izohlash.

She'riy asarning nasriy tarjimasi – badiiy tarjima tarixida qo'llanib kelgan usullardan biri. Sharqda she'riy asarni nasriy, nasriy asarni she'riy tarjima qilish an'anasi qadimdan mavjud. Nasriy tarjimalar xalqning mashhur asarlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshirilgan.

She'riy tarjima talablari – She'riy asar tarjimasiga qo'l urgan tarjimon avvalo asliyatga muvofiq vazn topishi kerak. Keyin munosib qofiya, jarangdor radif izlanadi, badiiy san'atlarni qayta yaratish yo'llari axtariladi. Chunki she'riy tarjimada mazmuni aks ettirishning o'zi kifoya emas, she'ring ravonligi, ohangi, jarangdorligi, badiiy jozibasi va ta'sirchanligini ta'minlash uchun shakliy vositalarni ham saqlash taqozo qilinadi. Ta'bir joiz bo'lsa, she'riy tarjimada mazmun va shaklni bir-biridan ajratib, birini muhim, ikkinchisini nomuhim deb bo'lmaydi – ular teng huquqqa ega.

Tabdil (arabcha: o'zgartirish, almashtirish) – tarjimashunoslikda ikki ma'noda qo'llanadi: 1) bir oilaga kiruvchi qardosh tillarning biridan ikkinchisiga tarjima qilish; 2) tilning qadimiy shaklidan zamonaviy shakliga tarjima qilish. Muayyan tildagi asarning shu tildagi nasriy bayoni ham tabdilning ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

Taglama – asl nusxa tilini bilmaydigan tarjimon uchun mutaxassis tomonidan maxsus tayyorlab beriladigan so'zma-so'z, jumlama-jumla, satrma-satr (she'riy tarjimada) aynan tarjima, taht ul-lafz, podstrochnik. O'tmishda bizda bunday tarjima usuli bo'lmaganidan nomi ham mavjud emas. Bu istilohni birinchi marta tarjimashunos G'.Salomov taklif etgan. Taglamani keyin malakali tarjimon qayta ishlab, badiiy

tarjima darajasiga ko'taradi. Bunda taglama vositachi matn sifatida maydonga chiqadi.

Tarjima (arabcha: bir tildan ikkinchi bir tilga ag'darish; o'g'irish, izohlash, sharhlash) – muayyan bir tilda og'zaki yoki yozma ravishda bayon qilingan fikrni boshqa til vositalari bilan qayta ifodalash. **Tarjima** so'zi **tarjimon** so'zidan hosil bo'lgan, **tarjimon** so'zi esa forscha **tarzabon** so'zidan kelib chiqqan. Qadimda O'rta Osiyo va Eron xalqlari orasida notiqlik san'ati juda rivojlangan. Notiq tarzabon deb atalgan. **Tar** – forscha yangi, shirali, nozik, latif demakdir. **Zabon** – til. **Tarzabon** – notiq, chiroyli gapiruvchi, so'z ustasi demak. Tarzabonlar bir necha tillarni ham bilganlar. Arablar kirib kelgandan keyin ijtimoiy hayot, fan sohalarini o'z ta'sirlariga olganlar va ko'p so'zlarni o'zlashtirib, arab tili qoidalariga bo'ysundirganlar. Jumladan, **tarzabon** so'zi ham arabcha talaffuzda "tarjamon" (yoki "tarjimon")ga aylangan. Shundan keyin u arab tilining so'z yasaliq qonuniga bo'ysunib, undan yangi masdar (o'zak), fe'l va otlar hosil qilingan. Masalan: tarujama, tarjama, mutarjim, mutarjimun. Shunday qilib, **tarjimon** – **tarzabon** so'zining arabcha tarjimasi bo'lsa, **tarjima tarjimon** so'zidan kelib chiqqan. **Tarjima** o'tmishda hozirga ma'nosidan tashqari, **bayon etish, tushuntirib berish, sharhlash, tafsir, ma'noni chaqish** ma'nolarini ifodalab kelgan. Chunonchi, **tarjimai hol** – ahvolni bayon etish. O'zbek shoirlar tarjima so'zi o'rniga **o'g'irish, ag'darish, qaytarish, chekurish** kabi atamalarni ham keng ishlatganlar.

Tarjima va lug'at. Tarjimonning oldida hamisha lug'at turishi kerak. Chunki ba'zi so'zlar ko'p ma'noli bo'lib, ba'zan asliyatda ularning tarjimonning mutlaqo xayoliga kelmagan ma'nosi qo'llangan bo'lishi mumkin. Yoki shunday so'zlar borki, ular asliyat tilida boshqa ma'noda, tarjima tilida boshqa ma'noda qo'llanadi. Tarjimon asliyat tilini qanchalik yaxshi bilmasin, unga boshqa tillardan kirgan so'zlar uni qiynab qo'yadi.

Tarjima jarayoni – tarjimonning muayyan asar tarjimasi bilan mashg'ul bo'lishi. U aslida tarjima uchun asar tanlashdan boshlanadi. Keyin u asarni o'rganadi, idrok etadi, tahlil va talqin qiladi. Nihoyat ona tilidan so'z, so'z birikmalari, grammatik shakllar kabi muvofiq vositalar topib, uni tarjima qiladi. Tarjimashunoslikda tarjima jarayoni uch bosqichdan iborat deb ko'rsatiladi: "1) asl nusxani idrok etish; 2) asl nusxani talqin qilish; 3) asl nusxani qayta ifodalash.

Tarjima konsepsiyasi – tarjimonning asliyatga munosabati, uni qaysi toifadagi o'quvchiga mo'ljallashi va qanday talqin qilishidan kelib chiqadigan ijodiy metodining g'oyaviy asosi. O'quvchining xabardorlik va tayyorgarlik darajasi, didiga qarab tarjimaga bo'lgan talab ham o'zgarib boradi.

Tarjima nazariyasi predmeti – asl nusxa bilan tarjima o'rtasidagi munosabat hamda muayyan hollarda yuz berib turadigan, izohlash, tushuntirish va umumlashtirishni talab etadigan farqlanuvchi, tafovut qiluvchi shakllar. Tarjima amaliyoti asliyatni boshqa tilda adekvat tarzda qayta yaratish uchun talab qilinadigan muvofiq ifoda vositalarini izlab topish va tarjima jarayonida tug'iladigan muayyan muammolarni hal qilish uchun zarur andozalar, dalillarni tarjima nazariyasidan oladi.

Tarjima nazariyasiga kirish – tarjimashunoslikning talabalarni tarjima nazariyasi asoslarini egallashga tayyorlaydigan maxsus predmeti. Aslida u "Umumiy tarjima nazariyasi asoslari" darsligining birinchi – muqaddima qismi hisoblanadi.. Bu nomdagi ilk qo'llanma 1953 yili mashhur rus tarjimashunos olimi A.V.Fyodorov

tomonidan yaratilgan edi. Keyin taniqli gruzin tarjimashunosi G.Gachechiladzening “Badiiy tarjima nazariyasiga kirish” (Tbilisi, 1970) darsligi paydo bo‘ldi. O‘zbek tilida bunday o‘quv qo‘llanma 1978 yili G.Salomov tomonidan yozildi. U hozirgacha talaba va magistrlar, hatto mutaxassislar uchun ham tarjima nazariyasi bo‘yicha asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilayapti. Unda tarjimaga zarurat tug‘diruvchi asosiy ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, adabiy-estetik omillar; tarjimaning miqyosi, qo‘llanish sohalari, janrlari va turlari; lisoniy va g‘ayrilisoniy omillari; san‘at va fanga bog‘liq tomonlari; tarjimashunoslikning boshqa filologik fanlar orasidagi o‘rni; tarjima, tarjimon va tarjimashunoslik yaxlit tushuncha ekanligi, ularning bir-biriga bog‘liqligi; tarjimaning til va adabiyot, ijtimoiy hayot, fan, texnika va madaniyatning boshqa sohalariga bog‘liqligi; uzoq va yaqin tillardan tarjima xususiyatlari; kinofilmlar tarjimasining o‘ziga xosligi va boshqa shu kabi bir qancha masalalar yoritilgan.

Tarjima talablari – tarjimon oldiga qo‘yiladigan shartlar. O‘z-o‘zidan, “tarjima qilish asl nusxa yozilgan tilni bilishni talab etadi. Lekin chet tilni bilish tarjima qilishning faqat muhim shartidir, xolos. Tarjimon, bundan tashqari, ona tilini ham mukammal egallagan bo‘lishi, unda o‘z fikrini erkin bayon eta olishi lozim. Agar gap badiiy tarjima haqida borsa, bunda tarjimon obrazli tafakkur qobiliyatiga ham ega bo‘lishi kerak. Nihoyat, bulardan tashqari, o‘girilayotgan asar predmeti, muallifning ijodiy biografiyasini ham bilishi darkor. Har qanday tarjima oldiga ikki talab qo‘yiladi: 1. asliyatda ifodalangan fikr tarjimada ham to‘la, aniq va ta’sirchan tarzda o‘z aksini topishi kerak; 2. tarjima o‘zi o‘girilgan til me’yorlariga mos kelishi kerak.

Tarjima tanqidi – tarjima jarayonini kuzatib borib, yaratilayotgan tarjimalarni har tomonlama tahlil qilish orqali tarjimalar sifatining yaxshilanishi, tarjimaning rivojiga xizmat qiladi. Ayni jihatdan u “tarjima amaliyoti va fanni bog‘lab turadigan amaliy ilmdir” (Z.Isomiddinov). Tarjimaga – ijod, tarjimonga – ijodkor sifatida qarab, nashr etilayotgan tarjimalarning asliyatga qanchalik muvofiqligi, g‘oyaviy-estetik qimmat, talab va ehtiyoj darajasi, vatan adabiyotidagi mavqeini baholaydi. Mohir tarjimonlarning ijodiy yutuqlari, ijobiy tajribalarini ommalashtirib, tarjima sohasidagi qusurlar, o‘zboshimchaliklar, jahon so‘z san‘atining durdona asarlarini xom-xatala tarjima qilish, shuningdek, badiiy sayoz asarlarni o‘girishga qarshi kurashadi. Adabiy tanqid kabi tarjima jarayoni uchun mas’ul bo‘lib, undagi muvaffaqiyatlar va kamchiliklarni, ko‘tarilish va tushishlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilib, tarjima jarayonining yo‘nalishi va qiyofasini belgilaydi.

Tarjima tarixi – tarjimashunoslikning tarjima adabiyotining vujudga kelishi va rivojlanish tarixini o‘rganadigan sohasi.

Tarjima tahlili – tarjima asarlarini asl nusxaga qiyosan o‘rganish va baholash. Tarjima tahlili asliyat va tarjimoni o‘zaro solishtirib, ularning yutuqlari va xatolarini aniqlashdangina iborat emas. Bu eng jo‘n tadqiqot usuli bo‘lib, afsuski, ko‘pchilik tadqiqotchilar ayni chegaradan nariga o‘tolmaydilar.

Tarjima tili – tarjimashunoslikning hanuz o‘z yechimini topmagan asosiy muammolaridan biri. Asar qaysi tilga tarjima qilinsa, o‘sha tilning qonun-qoidalariga bo‘ysunishi kerak. Tarjima muvaffaqiyati uning tarjima ekanligi bilinmay original asar kabi o‘qilishidadir. Ko‘pchilik tarjimonlar asliyat ta’siridan chiqib ketolmaydi va o‘zbekcha o‘rniga o‘zlari o‘girayotgan tilga mos jumla qurishga harakat qiladi. Chet tilini yaxshi bilganlar ko‘pincha o‘z tilini yaxshi bilmaydi, uning nozik jihatlari,

soʻzlarning maʼno tovlanishlarini his qilmaydi. Natijada tarjimalar usluban gʻaliz boʻlib chiqadi.

Tarjima turlari – tarjima ijrosiga koʻra **yozma** va **ogʻzaki** turlarga boʻlinadi. Oʻz navbatida, **yozma** tarjima xarakteriga koʻra: badiiy asarlar; ilmiy adabiyotlar; rasmiy-idora hujjatlari; publisistik materiallar; kinofilmlar tarjimasiga boʻlinadi. Ogʻzaki tarjima ham keng tarqalgan boʻlib, davlat rahbarlari oʻrtasidagi xalqaro ahamiyatga molik siyosiy-iqtisodiy mavzudagi oʻzaro fikr almashuvlardan tortib, oddiy suhbatgacha boʻlgan katta doirani qamrab oladi. Ogʻzaki tarjima ham xarakteriga koʻra: sinxron tarjima; ketma-ket tarjima; tushuntirib berish; oʻqib tarjima qilish; oʻqib va eshitib gapirib berish kabi turlarga boʻlinadi.

Tarjima xillari uchta: 1. Bir tildan ikkinchisiga – yaqin yoki uzoq tilga tarjima qilish; 2. Adabiy tildan uning biror shevasiga va biror shevadan adabiy tilga yoki bir tilning shevasidan boshqa adabiy tilga tarjima qilish; Qadimiy davr tilidan oʻsha tilning zamonaviy holatiga tarjima qilish.

Tarjimada mazmun va shakl birligi – asarning mazmuni va shakli chambarchas bogʻliq. Mazmun birlamchi boʻlsa-da, u shaklsiz roʻyobga chiqolmaydi. Har qanday mazmun muayyan shaklga ega boʻladi – mazmun asar mohiyatining namoyon boʻlishidir. Tarjimada mazmuni har qancha toʻliq va mukammal aks ettirmang, shaklini saqlab qolinmasa, tarjima mazmun jihatdan asliyatga muvofiq boʻlsa-da, shaklan nomuvofiq boʻladi.

Tarjimada tahrir – bu ikki maʼnoda qoʻllaniladi: 1. tarjimaning maxsus muharrir tomonidan tarjima qilinishi. Masalan, Sh.Shomuhamedov tarjimasidagi Umar Xayyom ruboiylari G.Gʻulom tomonidan asliyatga qiyosan koʻrib chiqilgan va nashriyotda Mirtemirning oʻtkir qalami bilan tahrir qilingan. 2. tarjimaning tarjimonning oʻzi tomonidan tahrir qilinishi va nashrdan-nashrga mukammallashib borishi. Masalan, L.Tolstoyning “Tirilish” romanini oʻtgan asrning 30-yillarida M.Ismoilij tarjima qilgan. U oʻz tarjimasidan qoniqmay, 1940 yilda uni jiddiy tahrirdan oʻtkazadi – deyarli qayta tarjima qiladi. Oʻzining eʼtirof etishicha, dastlab tarjima qilganida u rus tilini ham yaxshi bilmagan, yetarli tajribasi ham boʻlmagan.

Tarjimada tasmol ekvivalentlar – tarjimonlar oʻzi tushunmagani tufayli oʻxshashiga nisbat berib, mana bu maʼnoni anglatga kerak deb taxmin bilan tarjima qiladigan soʻzlar “tasmol ekvivalentlar” deb ataladi.

Tarjimada umumlashtirish – asliyatda aniq-tiniq ifodalangan soʻz va tushunchalar, fikr va maʼnoni umumiy maʼno anglatuvchi soʻzlar bilan tarjima qilishdir. Masalan, V.Radlov “Qutadgʻu bilig”ning nemischa tarjimasida shunday yoʻl tutadi: duoni ham, namozni ham ibodat deb ketaveradi, tahorat olishni yuvinish deb qoʻya qoladi.

Tarjimaning gʻayrilisoniy (ekstralingvistik) muammolari – tarjimaning tildan tashqari, til bilishga bevosita bogʻliq boʻlmagan muammolari. Tarjimaning lisoniy (lingvistik) muammosi faqat ikki tilni bilish bilan chegaralansa, gʻayrilisoniy muammolari nihoyatda koʻp: bu – ikki adabiyot, ikki madaniyat, ikki tarix, ikki xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy eʼtiqodi va marosimlari... Bundan tashqari, ilmiy tarjimada turli ilmlardan, publisistik tarjimada dunyoda kechayotgan voqealardan, badiiy tarjimada adabiy-estetik qonuniyatlardan xabardor boʻlish taqozo qilinadi. Sof ilmiy asarlar va rasmiy uslubdagi hujjatlarni nazardan soqit qilganda,

aksar matnlar turli darajadagi uslubiy bo‘yoqqa ega bo‘ladi, ularda his-hayajon, kinoya-piching, turli so‘z o‘yinlari, nozik ishoralar aks etadi.

Tarjimashunos – tarjimashunoslik: tarjima tarixi, nazariyasi va tanqidi yoki ulardan biri bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis, olim. Masalan, G‘.Salomov tarjimashunoslikning barcha masalalari bilan shug‘ullangan bo‘lsa, J.Sharipov, N.Komilov, A.Hojiahmedov, H.Homidiylar tarjima tarixi, N.Vladimirova, M.Xolbekov, S.Olimov, Z.Isomiddinovlar tarjima nazariyasi, A.Muxtor, I.G‘afurovlar tarjima tanqidi bilan shug‘ullanganlar.

Tarjimashunoslik – tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlari kesishgan nuqtada vujudga kelgan umumfilologik fan. Tarjima tarixi, tarjima nazariyasi, tarjima tanqidi – tarjimashunoslikning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Boshqa fanlar singari tarjimashunoslik ham rivojlangani sari tarmoqlanib borayapti. Keyingi yillarda fanning alohida masala va muammolari umumiy tarjima nazariyasi, tarjimashunoslik fanlarini o‘qitish metodikasi, tarjimon mahorati, tarjimaning lingvistik nazariyasi, badiiy tarjima masalalari, ilmiy-texnikaviy matnlar tarjimasi, publisistik tarjima, tarjima nazariyasi va amaliyoti. Tarjima va tazkirachilik, Sharq va G‘arb adabiy aloqalari, Sharq qo‘lyozmalarini tarjima qilish prinsiplari, qiyosiy grammatika va qiyosiy uslubshunoslik kabi qator maxsus kurslar sifatida o‘qitilmoqda. Bundan tashqari, tarjimashunoslik sohasida tillar, davrlar, muammolar, ob‘ektlar bo‘yicha yanada ichki tarmoqlanish qaror topayapti.

Tarjimashunoslik metodologiyasi – mustaqil fan sifatida tarjimashunoslikning ham o‘ziga xos tadqiq usuli, asliyatga yondashish va tarjimoni baholash usullari, bu usullarning umumlashmasidan iborat metodologiyasi mavjud. Ayni metodologiya asosida u tarjimashunos mutaxassislar tarbiyalab yetishtiradi va tarjimalarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi.

Tarjimashunoslikning o‘rganish ob‘ekti – turli tillardan amalga oshiriladigan barcha sohalarga oid rang-barang janrlardagi tarjimalar. Ma‘lumki, tarjima tushunchasining mazmun-mundariyasi nihoyatda keng: bir tildan ikkinchisiga she‘riy, nasriy, dramatik asarlar, publisistik materiallar, fanning turli sohalariga oid ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar, diplomatiya hujjatlari, ish qog‘ozlari, siyosat arboblarning maqola va ma‘ruzalari, notiqlarning nutqlari, ommaviy axborot vositalari xabarlarini, ilmiy anjumanlardagi chiqishlar, turli tillarda so‘zlashuvchi va bir-birlarini tushunish uchun og‘zaki vositachi tilmochlarning yordamiga muhtoj bo‘lgan kishilarning o‘zaro muloqotlari, kinofilm va boshqalar tarjima qilinadi.

Tarjimon mahorati – tarjimonning tarjima qilishdagi ustaligi, mohirligi, san‘atkorligi. Bunga har ikki tilni birday bilish, ijodkorlik iste‘dodi, tajriba va malaka orqali erishiladi. Ijod zahmatini chekishda tarjimonning ham qismati muallifnikidan qolishmaydi.

Tarjimon uslubi – muallif uslubi bilan omuxta holda namoyon bo‘ladigan o‘ziga xos uslub ko‘rinishi. Zero, badiiy tarjima ikki uslubning birikishidan hosil bo‘lgan yangi adabiy hodisadir. Tarjimon, agar u muallifga, asl nusxaga sodiq qolmoqchi bo‘lsa, agar sehrini o‘z kitobxoniga yetkazmoqchi bo‘lsa, bu san‘atni o‘zining ijodi, san‘ati zaminida yangidan yaratishi kerak.

Tarixiy kolorit – muayyan tarixiy davr manzaralari, o‘sha davrdagi ijtimoiy va madaniy hayot, kishilar turmushining tarixiy asarlardagi tasviri. Masalan, O.

Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romanida X-XI asrlardagi g‘aznaviylar davri manazaralari, o‘sha zamonda yashab ijod etgan qomusiy allomalar Beruniy va Ibn Sino hayoti va faoliyati yoritilsa, “Ulug‘bek xazinasi”da XIV-XV asrlardagi temuriylar hukmronligi, o‘sha davrdagi siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayot, buyuk olim Mirzo Ulug‘bek hayoti va faoliyati aks ettirilgan. Tarixiy mavzudagi asarlar tarjimasida tarixiy koloritni saqlash muhim.

Tafsir (arabcha: sharh, izoh, matnning ma’nosini ochish) – biror matn yoki asarni har tomonlama keng va chuqur, mukammal sharhlash. U ko‘proq diniy, ilmiy, falsafiy, tasavvufiy asarlarga yozilgan. Sharh esa asosan badiiy asarlarga nisbatan ishlatilgan. Masalan, Abu Ali ibn Sino Aristotelning “Metafizika” asarini qayta-qayta o‘qisa-da tushunmaydi. Kitob hatto yod bo‘lib ketadi-yu, lekin ma’no-mazmuni ochilmay qolaveradi. Abu Nasr Forobiyning unga yozgan sharhi orqali asar mohiyatini anglab yetadi. Qur’oni karim suralarining sharhiga bag‘ishlangan “Tafsiri hilol”da avval oyatlar arab tilida keltiriladi, keyin uning tarjimasini beriladi, shundan so‘ng sharhlashga o‘tiladi.

Terminlar tarjimasini – ilmiy tarjimaning asosiy muammolaridan biri. Terminlar tarjimasida quyidagi usullar qo‘llanadi: 1. Muayyan termin tarjimaga aynan ko‘chadi: tipologiya, romantizm, realizm, astronomiya, kompyuter. 2. Tarjima tilidagi muqobili bilan almashtiriladi. 3. So‘zma-so‘z tarjima qilinib olinadi: ekvivalent – teng qiymatlilik, integral – jamlovchi. Terminlar tarjimasidagi quyidagi usullarni esa oqlab bo‘lmaydi: 1. Terminni tasviriy yo‘l bilan tarjima qilish: epigraf – sarnaqsh, prolog – sarahbor, kolorit – nash‘u namo, romantik – tantanavor-mahobatli. 2. Ma’nosidan kelib chiqib, terminni sharhli-izohli tarjima qilish: tipologiya – qiyosiy-qoliplovchi sharh, akademik uslub – jiddiy sipo uslub, intim – lisoniy-botiniy. 3. Zamonaviy terminlarni qadimiy shakli bilan almashtirish: matematika – riyoziyot, botanika – nabotot, astronomiya – ilmi hay’at, astrologiya – ilmi nujum. 4. Yangi atamalar yasash: ekstrasensorika – sehrshunoslik, psixolog – ruhiyatshunos, kafedra – minbargoh, fakultet – kulliyot. 5. Terminlar tarjimasida har xillikka yo‘l qo‘yish, ya’ni ularni sinonimlari bilan tarjima qilish: zamon va makon – fazo va vaqt – makon va vaqt; ko‘rsatma – ko‘rgazma – ko‘rgazuv – ko‘rsatuv.

Teskari tarjima – tahlil qilish yoki tajriba o‘tkazish maqsadida tarjimani qayta asliy tiliga o‘girish. Masalan, A.S.Pushkinning “Evgeniy Onegin” she’riy romani tarjimasini tadqiqi jarayonida J.Sharipov tarjimaga baho berish uchun uni rus tiliga tarjima qilib ko‘rish usulini qo‘llaydi.

Tillararo omonimlar – tarjimashunoslikdagi shaklan o‘xshash, lekin ma’nolari bir-biridan farq qiladigan so‘zlarni rus olimi V.V. Akulenko bunday so‘zlarni tillararo omonimlar (shaklan o‘xshash, ammo ma’nolari har xil so‘zlar) va tillararo paronimlar (so‘zlarning talaffuzdagi tasodifiy o‘xshashligi) kabi ikki guruhga bo‘lgan edi. Masalan, **jo‘ra** so‘zi o‘zbeklarda erkaklarga nisbatan qo‘llansa, xitoymanchada u **dugona** ma’nosida keladi. Yoki **olchoq** so‘zi bizda muttaham, pastkash, razil kimsani bildirsa, xitoymanchada u xushfe‘l, ko‘ngli ochiq, olijanob kishini anglatadi.

Tilmoch – bir tildagi gap yoki nutqni boshqa tilga og‘zaki tarjima qilib beruvchi; tarjimon. O‘tmishda tarjimonlar shu nom bilan yuritilgan. Hozirda bu termin deyarli qo‘llanmaydi.

Toponim va antroponimlar tarjimasini – tarjima nazariyasi ism va nomlarni

tarjima qilmay bir tildan ikkinchisiga asosan transkripsiya yo‘li bilan, ya’ni o‘z tilida qanday talaffuz qilinsa, boshqa tilga ham shunday o‘tkazishni talab qiladi. Lekin ismlar, asar qahramonlarining nomlari va laqablarni tarjima qilish kerak, toponim va antroponimlarni qisman tarjima, qisman transkripsiya qilish kerak degan fikrdagi tarjimashunos va tarjimonlar ham yo‘q emas.

Transkripsiya – tarjima tili harflari yordamida asliyat leksik birliklarining tovush shaklini qayta tiklash.

Transliteratsiya – biror yozuv harflarini boshqa yozuv harflari bilan berish, ko‘rsatish. Tarjimada joy va kishi nomlari, turli atamalar va milliy xos so‘zlarni boshqa til belgilari yordamida aynan ifodalash. Masalan: *jigit, sultan, kishlak, kasa, piyala*. Oybekning “Navoiy” romani ruscha va fransuzcha tarjimasida “devon”, “parvonachi” kabi terminlar transliteratsiya qilib berilgan.

Transformatsiya (lot.: o‘zgartirish) – tabdil. “Transformatsiyalarga tarjima jarayonida lug‘aviy muqobillik bo‘lmagan yoki kontekstga ko‘ra lug‘aviy muqobil so‘z yoki birikmani ishlatish imkoni bo‘lmagan paytlarda tarjimon foydalanishi mumkin bo‘lgan usul sifatida qaraladi. Transformatsiyalar leksik, grammatik va leksik-grammatik tiplarga bo‘linadi. Leksik transformatsiyalarning asosiy tiplari quyidagilardir: 1. Transkripsiya va transliteratsiya usuli. 2. Kalkalash usuli. 3. Leksik-semantik almashinuv (konkretlashtirish, umumlashtirish, ekvivalenti bilan almashtirish) usuli. Grammatik transformatsiyalarda qo‘llaniladigan tarjima usullari: 1. Sintaktik o‘xshatish (so‘zma-so‘z tarjima) usuli. 2. Jumla tuzilishini o‘zgartirish (jumlalani bo‘lish yoki birlashtirish) usuli. 3. Grammatik almashtirishlar (so‘z shakli, nutq bo‘lagi yoki gap bo‘laklarini almashtirish) usuli. Kompleks leksik-grammatik transformatsiyalarga: a) antonim tarjima usuli; b) eksplikatsiya (bayoniy tarjima) usuli; v) kompensatsiya usuli kiradi”.

Umumiy tarjima nazariyasi asoslari – tarjimashunoslik fanining yuqori bosqichi bo‘lib, fanning umumiy qonuniyatlarini chuqurlashtirib va konkretlashtirib o‘rganadi. O‘zbek tarjimashunoslik fanining asoschisi G‘.Salomov tuzgan dastur (1973) asosida bu fan respublika oliy o‘quv yurtlarining tarjima yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba va magistrilariga o‘qitiladi. Taniqli rus tarjimashunos olimi A.V.Fyodorovning “Umumiy tarjima nazariyasi asoslari” o‘quv qo‘llanmasi ikki marta nashr etilgan (1968, 1983). Keyinchalik A.Lilova shunday qo‘llanma yaratdi (Moskva, 1985).

Uslub (arabcha: usul, tartib, yo‘sin, shakl) – har bir ijodkorning yozish usuli, bayon tarzi, tasvir manerasi. Uslub keng va tor ma‘no doirasiga ega. Tor ma‘noda uslub umuman tasvirlash, bayon etish, so‘zlash usuli. Keng ma‘noda esa biror-bir ijodkorning (A. Qodiriy, A. Qahhor), asarning (“O‘tkan kunlar”, “Kecha va kunduz”), yozuvchilar guruhining (jadidlar, ma‘rifatparvarlar), adabiyotning (Sharq va G‘arb, o‘zbek, rus), davrning (XV asr, XIX asr), oqimning (romantizm, realizm) uslubi va h.

Uslubiy moslashtirish – asar voqealarini milliy zaminga ko‘chirib, iqlimlashtirib, qahramonlarga milliy qiyofa baxsh etib, yozuvchini “o‘ziniki” qilib tarjima qilish usuli.

Uslub qatlamlari – so‘zlarning uslubiy bo‘yog‘iga ko‘ra bir-biridan farqlanishi. So‘z va iboralarni ijobiy, salbiy va neytral ma‘no qirralariga ko‘ra tanlab ishlatish. Ularning quyidagi ko‘rinishlari mavjud: Tantanavor uslub: chehra, tanovul qildi. O‘rta

uslub: yuz; yemoq. Jaydari uslub: aft, oshamoq. Qo‘pol uslub: bashara, yutmoq.

Uchinchi adabiyot – tarjima adabiyoti. Bu tushunchani mashhur nemis adibi va mutafakkiri I.V.Gyote fanga olib kirgan. Chindan ham, tarjimani asl nusxa mansub adabiyotga nisbat beray desangiz, u boshqa tilda, buning ustiga, boshqa til va adabiyot xususiyatlarini o‘ziga singdirgan, ayni paytda, tarjima mansub adabiyotga ham nisbat berib bo‘lmaydi, chunki u boshqa millat adibining asari, unda boshqa xalq hayoti o‘z ifodasini topgan. Sababi, tarjima jarayonida tarjimon butunlay o‘zga millat ruhiga moslashmaydi. Shu bilan birga, o‘z milliy tasavvurlaridan ham ma‘lum darajada chetlashadi. Buning natijasida esa “uchinchi adabiyot” – “o‘zgani o‘ziniki qilish, o‘z milliylikiga qo‘shish, tanishni notanish bilan yaqinlashtirish” vujudga keladi. Xullas, Gyote nazarda tutgan uchinchi adabiyot – bu bizning tushunchamizdagi realistik tarjimaga ma‘nodoshdir.

Vatan adabiyoti va tarjima – asrlar davomida original adabiyot namunalari va tarjima asarlar bir-biriga ta‘sir ko‘rsatib, bir-birini to‘ldirib kelgan. “Binobarin, vatan adabiyoti deb ataluvchi yaxlit vujudning original va tarjima asarlaridan tarkib topgan qo‘sh qanoti bor, ular bir-biriga kuch beradi. Shunga ko‘ra, adabiyot tarixini o‘rganishda tarjimani begonalab qo‘yish xalqning madaniy-estetik taraqqiyotidagi muhim manbalarning biridan ko‘z yumishga olib keladi”

Vorisiylik – avvalgi tarjimalardan keyingilariga meros bo‘lib o‘tadigan xususiyatlar. Ustoz tarjimonlarning tajribalari, mahorat qirralari, muayyan muammo uchun topgan yechimlari keyingi tarjimonlarga ta‘sir ko‘rsatadi, qo‘l keladi, ba‘zi jihatlar shundoqqina ko‘chib ham qo‘ya qoladi.

Vulgar tarjima – siyqalashtirilgan tarjima. Bunday tarjimada shaklga ham, mazmunga ham e‘tibor berilmaydi. Asarning mazmuni siyqalashtiriladi, ilmiy terminlar, adabiy istilohlar hisobga olinmaydi. Tarjimon o‘zicha yangi iboralar to‘qiydi va muallifning o‘ziga xosligini yo‘qqa chiqaradi.

Vulgarizmlar tarjimasi – adabiy tilda ishlatiladigan odobdan tashqari, beparda, qo‘pol so‘zlar tarjimasi. Asarlarda bunday so‘zlar ko‘proq qahramonlar nutqida uchraydi. Personajlar nutqidagi “beparda” so‘zlar har bir personajning fikrlash tarzi, dunyoqarashi va saviyasini ifodalash uchun xizmat qiladi. Tarjima jarayonida ularni buzish, qo‘pollashtirish va ma‘nosini talqin qilish ham, “jo‘n” so‘zlar bilan berish ham, tushirib qoldirish ham mumkin emas”. O‘zbek tarjimashunoslari vulgarizmlar tarjimasida ularni o‘zbekcha muqobili bilan almashtirish yo‘lidan borganlar.

Yangi so‘z va so‘z birikmasi yaratish – ba‘zi tarjimonlar milliy xos so‘z va iboralarni, nom va tushunchalarni tarjima qilib oladilarki, bu hol ko‘pincha o‘zini oqlamaydi. Masalan, M.Kenjabeq A.S.Pushkinning “Evgeniy Onegin” she‘riy romani tarjimasida “тройка”ni – “uchot”, “котлет”ni – “qiyma et” sifatida tarjima qiladiki, bunda termin ifodalagan ma‘no berilib, terminning o‘zi qurbon qilinadi.

Yozuvchi uslubi – muallifning badiiy xarakter yaratishdagi o‘ziga xos tili, tasvir usuli. Har bir yozuvchining o‘z uslubi bo‘ladi. Masalan, A.P.Chexov uslubi qisqalik, lo‘ndalik iborat bo‘lib, voqelikning eng muhim nuqtasini qalamga olsa, L.N.Tolstoy uslubi, aksincha, uzun va murakkab jumlar tuzish, voqelikni butun tafsilotlari bilan tasvirlashga asoslanadi. Yozuvchi uslubining o‘zgachaligi tarjimada aks ettirish shart.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, хаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909- сонли қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019- 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий

таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги “Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4680-сонли қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

20. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

21. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

22. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

23. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

24. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

25. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

26. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

27. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

28. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юрларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
29. Shabanov J. Chet tilini o‘qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar. Т., 2010.
30. Xudoyberganova Z. Mutaxassislikning nazariy masalalari. O‘quv qo‘llanma. Т., 2013.
31. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
32. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
33. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
34. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
35. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
36. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183
37. David L.Chiesa (Ed), U.Azizov, S.Xan, K.Nazamutdinova, K.Tangirova. Re-conceptualizing Language Teaching: An-In-service Teacher Education course in Uzbekistan. Baktria Press 2019. ISBN 978-9943-5809-9-2. 205.
38. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019.
39. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. Ankara: 2011.
40. Kamile İmer. Dil ve Toplum. Ankara: 2012.
41. Rierre Acherd. Dilsel Toplumbilim. Cep Universitesi. İstanbul: 2014.
42. Yeni HİTİT 3. Yabancılar için Türkçe. Yüksek. B2-C1. Ankara: 2011.

IV. Интернет сайтлар

43. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
44. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
45. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий- методик маркази
46. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet
47. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
48. www.britishcouncil.org – Британия кенгаши веб сайти
49. www.bonjourdefrance.com – Тил ўрганиш веб сайти
50. www.edu365.cat – Тил ўрганиш веб сайти
51. <http://www.duplaisiralire.com/> – тил ўрганиш веб сайти
52. <http://www.polarfle.com> – тил ўрганиш веб сайти
53. tsuos.uz – Тошкент давлат шарқшунослик университети веб сайти

